Cultuurhistorie voor het oprapen?

Beleving van cultuurhistorie door bewoners in het veranderende landschap van de Koningslaagte.

Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Master thesis Culturele Geografie

Auteur: Ing. Willem Heesen

Begeleiders: dr ir. E.W. (Erik) Meijles, Gert Kortekaas

Groningen, november 2009

Afbeelding: Skyline Groningen, vanaf de Koningslaagte. Rietkraag toont oude loop Hunze. (Foto: Willem Heesen)

Voorwoord

Voor u ligt de afstudeerscriptie *'Cultuurhistorie voor het oprapen? Beleving van cultuurhistorie door bewoners in het veranderende landschap van de Koningslaagte.'* Dat het resultaat is van mijn afstudeeronderzoek voor de Master Culturele Geografie aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Na een omzwerving via het Drentsche Aa gebied en een daaraan gerelateerde opdracht ben ik uiteindelijk via dhr. Gert Kortekaas, stadsarcheoloog van de gemeente Groningen, met dit onderzoek gestart. Na een gastcollege waarin een afstudeerstage werd aangeboden, ben ik hierop ingegaan met dit onderzoek als gevolg.

De aanleiding van het onderzoek is de spanning die rust op het gebied van de Koningslaagte ten noorden van de stad Groningen. Door de plannen van de Provincie Groningen om de nieuwe N361 door het gebied aan te leggen wordt het huidige landschap van het gebied aan verandering onderhevig. De Koningslaagte is een gebied met een rijke geschiedenis en zichtbare cultuurhistorische landschapselementen. De vraag waarmee gemeente Groningen kwam, was dan ook welke invloed deze cultuurhistorie heeft op de landschapsbeleving van de inwoners van het gebied. De doeltreffendheid van het beleid over cultuurhistorie kan op die manier worden bekeken.

Vanaf juni 2009 heb ik zes maanden aan de scriptie gewerkt. Waarvan drie maanden in stageverband bij de gemeente Groningen.

Middels dit voorwoord zou ik graag een aantal mensen willen bedanken. Allereerst wil ik mijn begeleiders Gert Kortekaas en Erik Meijles bedanken voor hun begeleiding. Zonder de kritische blik van beiden was er waarschijnlijk minder mogelijk geweest. Ook wil ik mijn mede studenten Culturele Geografie bedanken voor hun vragen en opmerkingen over mijn scriptie. Dit houdt je scherp. Ook de geïnterviewde bewoners van de Koningslaagte hebben een erg belangrijk deel aan deze scriptie bijgedragen, dank hiervoor.

Als laatste wil ik mijn ouders bedanken. Dit omdat ze mijn gehele studiecarrière achter mij zijn blijven staan.

Willem Heesen

November 2009

Samenvatting

De Koningslaagte is een landelijk gebied gelegen ten noorden van de stad Groningen waarvan over het algemeen wordt aangenomen dat het gebied een hoge cultuurhistorische waarde heeft. Dit vanwege de verschillende cultuurhistorische landschapselementen die zichtbaar in het landschap aanwezig zijn. Oude meanders, oeverwallen, wierden en afgegraven laagten zijn hier voorbeelden van. Door aanstaande ruimtelijke ontwikkelingen is de kans aanwezig dat de Koningslaagte wordt doorsneden door de vernieuwde provinciale weg N361. Ook speelt de aanwezigheid van de Ecologische Hoofdstructuur in het gebied. Twee ontwikkelingen die het landschap zullen doen veranderen.

Vanuit verschillende overheidsniveaus is beleid gevoerd om cultuurhistorie meer bij mensen onder de aandacht te brengen. Beleid zoals Belvedère is hier een voorbeeld van. Cultuurhistorie dient binnen dit beleid als belangrijke leidraad voor de inrichting van gebieden. Op deze manier dient cultuurhistorie meer in de belevingswereld van mensen terecht te komen. Cultuurhistorie wordt door de opstellers van de Nota Belvedère beschouwd als van vitale betekenis voor de samenleving en de individuele burger. Cultuurhistorie voegt kwaliteit toe aan de leefomgeving van de burger.

De toekenning van cultuurhistorische waarde aan een gebied is een product van beleving. Mensen krijgen door middel van het herkennen van cultuurhistorische vormkenmerken van objecten prikkels door. In het hoofd worden deze prikkels verbonden aan een bepaalde betekenis waardoor een cultuurhistorisch waardeoordeel ontstaat. Op basis van dit waardeoordeel wordt de omgang met cultuurhistorie gevormd. Binnen de leefwereld, waar zich het dagelijkse leven van mensen afspeelt, wordt betekenis toegekend aan externe fenomenen zoals het landschap. Dit vindt plaats door bewegen door, rusten in en ontmoetingen in het landschap. Cultuurhistorische vormkenmerken maken hier deel van uit. De vraag is of de inwoners van de Koningslaagte de cultuurhistorische vormkenmerken opmerken en hier betekenis aan toekennen.

Uit het onderzoek dat bestaat uit het interviewen van inwoners van de Koningslaagte blijkt dat cultuurhistorie weinig ‘leeft’ bij de mensen. Beleving en natuur lijken het belangrijkst wanneer de respondenten naar het landschap wordt gevraagd. Wanneer de veranderingen in het landschap ter sprake komen, wegen functionaliteit en landschap zwaarder dan cultuurhistorie.

Cultuurhistorie ligt in de Koningslaagte als het ware ‘voor het oprapen’, maar het merendeel van de bewoners merkt het niet direct op.

Verantwoording afbeeldingen

Figuur 1.1 → Koningslaagte Groninger Volksalmanak. (Oomkens, 1844)
Figuur 1.2 → Onderzoeksgebied Koningslaagte. (ANWB atlas, 2002)
Figuur 2.1 → Verdeling categorieën.
Tabel 3.1 → Ware, juiste en waarachtige landschap. (Jacobs, 2002, p. 25)
Figuur 3.1 → Hoe werkt beleving cultuurhistorie. (Berg, van den, 2002)
Figuur 3.2 → Driehoek omgevingsbeleving. (Holloway et al., 2001)
Figuur 4.1 → AHN Noord-Nederland. (alwinkruijt.nl, 2009)
Figuur 4.2 → Hondsrug (Moerstaal.nl, 2009)
Figuur 4.3 → Bodemkaart (BVG, 2009)
Figuur 4.4 → Geomorfologische kaart. (BVG, 2009)
Figuur 4.5 → AHN Koningslaagte. (Noorderbreedte, 2009)
Figuur 4.6 → Koningslaagte omstreeks 1900. (BVG, 2009)
Figuur 4.7 → Kadastrale minuut Koningslaagte 1830. (BVG, 2009)
Figuur 4.8 → Archeologische waarden Koningslaagte. (BVG, 2009)
Figuur 5.1 → Begrenzing Koningslaagte inwoners. (Google maps, 2009)
Figuur 5.2 → Begrenzing respondenten icm grens onderzoeksgebied.
(Google maps, 2009)
Figuur 5.3 → Aanwezige cultuurhistorische elementen. (ANWB, 2002)
Tabel 5.1 → Vier associatieve woorden.
Tabel 5.2 → Wat zie je in het landschap van de Koningslaagte?
Tabel 5.3 → Betekenis van de Koningslaagte.
Tabel 5.4 → Hoe staat u tegenover de komst van de N361?
Tabel 5.5 → Welk aspect weegt het zwaarst?

Inhoudsopgave

1. INLEIDING - 5 -

1.1 Aanleiding - 5 -
1.2 Vraagstelling - 6 -
1.3 Begrenzing onderzoeksgebied - 7 -
1.4 Hypothese - 8 -
1.5 Relevantie - 9 -
1.6 Leeswijzer - 9 -

2. METHODE VAN ONDERZOEK - 10 -

2.1 Onderzoeksbenadering - 10 -
2.2 Onderzoeksmethoden - 10 -
2.3 Ethiek - 13 -

3. LANDSCHAPSBELEVING EN CULTUURHISTORIE - 15 -

3.1 Het ware, juiste en waarachtige landschap - 15 -
3.2 Hoe werkt beleving? - 16 -
3.3 cultuurhistorische betekenis/ beleving - 17 -
3.4 De basis van thuis (home) en betekenis - 18 -
3.5 Theorie samengevat - 20 -

4. DE KONINGSLAAGTE, EEN LANDSCHAPSBESCHRIJVING - 22 -

4.1 Landschapsbeschrijving - 23 -
4.2 Elementen landschapsbeschrijving - 29 -
4.3 Noot - 29 -

5.0 DE INTERVIEWS - 30 -

5.1 Wat is de begrenzing van de Koningslaagte? - 31 -
5.2 Vier associatieve woorden - 32 -
5.3 De dag van vandaag, wat zie je? - 34 -
5.4 Betekenis van de Koningslaagte - 35 -
5.6 N361 en EHS, wat vindt u hiervan? - 37 -
5.7 Provincie Groningen - 38 -
5.8 Groninger Landschap - 39 -
5.9 Analyse - 40 -

6.0 CONCLUSIE - 42 -

6.1 Aanbevelingen - 43 -
6.2 Discussie - 43 -

BRONNENLIJST - 44 -

BIJLAGEN - 46 -

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Ten noorden van de stad Groningen ligt een gebied genaamd 'Koningslaagte'. De Koningslaagte is een landelijk gebied waarvan over het algemeen wordt aangenomen dat het gebied een hoge cultuurhistorische waarde heeft en waar vooral agrarische en natuurontwikkelingen plaatsvinden. Veehouderijen en EHS-natuurgebied voor vogels liggen hier naast elkaar. De provincie Groningen wil een nieuwe provinciale weg door de Koningslaagte aanleggen. Deze weg zal de Koningslaagte doorsnijden en zal de huidige aanblik van het landschap veranderen. Naast de ontwikkeling van de EHS zal dit een effect hebben op het uiterlijk van het landschap.

De gemeente Groningen is als opdrachtgever benieuwd naar de reacties van de inwoners van de Koningslaagte. De mensen bij wie deze veranderingen in het landschap soms letterlijk en figuurlijk door de achtertuin gaan. Specifiek wil de gemeente weten welke rol de aanwezige cultuurhistorie in het landschap heeft bij de landschapsbeleving van de inwoners. Dit om de effectiviteit van het beleid rondom cultuurhistorie te kunnen beoordelen.

1.1.1 N361

De provincie Groningen pleit voor de aanleg van de nieuwe N361, vanwege de onvoldoende kwaliteit van de huidige N361. Hiernaast vinden er relatief veel ongelukken plaats, is de doorstroming door de combinatie van snel en langzaam verkeer slecht en doorsnijdt de huidige weg verschillende dorpen (provinciegroningen.nl, 2009).

De gemeente Groningen wijst op het ingrijpende karakter van de nieuwe N361 op het cultuur- en natuurhistorische landschap, vooral het deel dat raakt aan de Koningslaagte. Ook vindt de gemeente de huidige verbinding geen extreem drukke weg met 12.000 verkeersbewegingen per etmaal (gemeente.groningen.nl, 2009). De mening van de Milieufederatie Groningen en Stichting Gronings Landschap zijn vergelijkbaar en komen met dezelfde bezwaren. De cultuurhistorische waarde wordt aangetast, de weg is niet noodzakelijk, zinvolle andere alternatieven zijn niet onderzocht en er is onvoldoende gekeken naar het verbeteren van de leefbaarheid in de kernen en het vergroten van de verkeersveiligheid (mfgroningen.nl, 2009).

1.1.2 EHS

De Ecologische hoofdstructuur (EHS) is een netwerk van gebieden in Nederland waar de natuur voorrang heeft (VROM, 2009). Ook binnen de Koningslaagte speelt de invoering en ontwikkeling EHS. Het gebied is in beheer van het Groninger Landschap als vogelrustgebied.

1.2 Cultuurhistorie en beleid

In de afgelopen jaren wordt in het (rijks)beleid veel aandacht besteed aan cultuurhistorie. De Nota Belvedère uit 1999 is hier een uiting van. In deze Nota staat cultuurhistorie centraal en wordt dit in verband gebracht met betekenis en identiteit die bewoners aan de hand van cultuurhistorie toekennen aan een gebied.

"Cultuurhistorische kwaliteiten verschaffen bewoners van een dorp, stad, streek of land een gevoel van eigenheid. De Raad voor het Landelijk Gebied zegt hierover dat de persoonlijke betekenis die mensen aan hun omgeving toekennen essentieel is voor de identiteit van die omgeving. Daardoor krijgt de verscheidenheid in ons land een extra dimensie en tegelijkertijd zorgt dat voor betrokkenheid van mensen bij hun omgeving." (Nota Belvedère, 1999, p.10)

Bij cultuurhistorie gaat het om sporen, objecten, patronen en structuren die, zichtbaar of niet zichtbaar, onderdeel uitmaken van onze leefomgeving en een beeld geven van een historische situatie of ontwikkeling. Deze omschrijving wordt gehanteerd door Alterra (2002). In het Belvedèrebeleid van de overheid wordt het belang van cultuurhistorie als volgt uitgedrukt: *"Cultuurhistorie herinnert eraan dat cultuur in al haar facetten en waarden (…) niet slechts op dit moment bestaat, maar ook een betekenis heeft die decennia of zelfs eeuwen ver in de tijd kan reiken. Cultuurhistorie is dus van vitale betekenis omdat ze cultuur, de samenleving en het individu, boven het momentane verheft en in de lange lijnen van de tijd plaatst."* (Nota Belvedère, 1999, p. 10)

Alterra (2002) geeft aan dat de aanwezigheid van cultuurhistorische waarden een belangrijke zingevende functie voor mensen kan vervullen in het kader van betekenis/waardetoekenning. Ook wordt de esthetische waarde van cultureel erfgoed genoemd als belangrijk motief om cultureel erfgoed in stand te houden. Volgens de Nota Belvedère vormen het genot en plezier dat gewone mensen aan cultuurhistorische objecten en landschappen beleven een waarde op zichzelf.

Een aanname die door de opstellers van de Nota Belvedère is gedaan is dat naar mate de cultuurhistorische elementen in een landschap toenemen ook de belevingswaarde toeneemt (Alterra, 2002, p.9). In deze scriptie staat deze aanname centraal in de context van de Koningslaagte.

1.2 Vraagstelling

De cultuurhistorische elementen in een landschap worden door de overheid aangegrepen om de identiteit van een regio vorm te geven en de binding aan deze regio te vergroten. In dit onderzoek gaat het om de rol van cultuurhistorie ten opzichte van andere elementen die de beleving van een landschap beïnvloeden, zoals natuur en aardkundige waarden. De aanleiding voor het onderzoek heeft geleid naar de volgende hoofdvraag:
Wat is de rol van cultuurhistorie bij de beleving van het landschap van de Koningslaagte door bewoners nu fysieke wijzigingen in het landschap plaats gaan vinden?

In landschapsbeleving spelen meer aspecten een rol van betekenis. Functionaliteit, aardkundige waarden en levende natuur zijn hier voorbeelden van. Om een afweging te kunnen maken in de mate van 'belangrijkheid' zijn de volgende deelvragen van belang:

- *Welk gebied zien de bewoners als Koningslaagte?*
- *Ervaren de inwoners van de Koningslaagte de aanwezige cultuurhistorie in het landschap, kan men dit benoemen?*
- *Hoe ervaren de inwoners van de Koningslaagte de geplande fysieke wijzigingen in het landschap die de EHS en de N361 met zich meebrengen?*
- *Welke rol speelt cultuurhistorie in de landschapsbeleving van de inwoners van de veranderende Koningslaagte?*

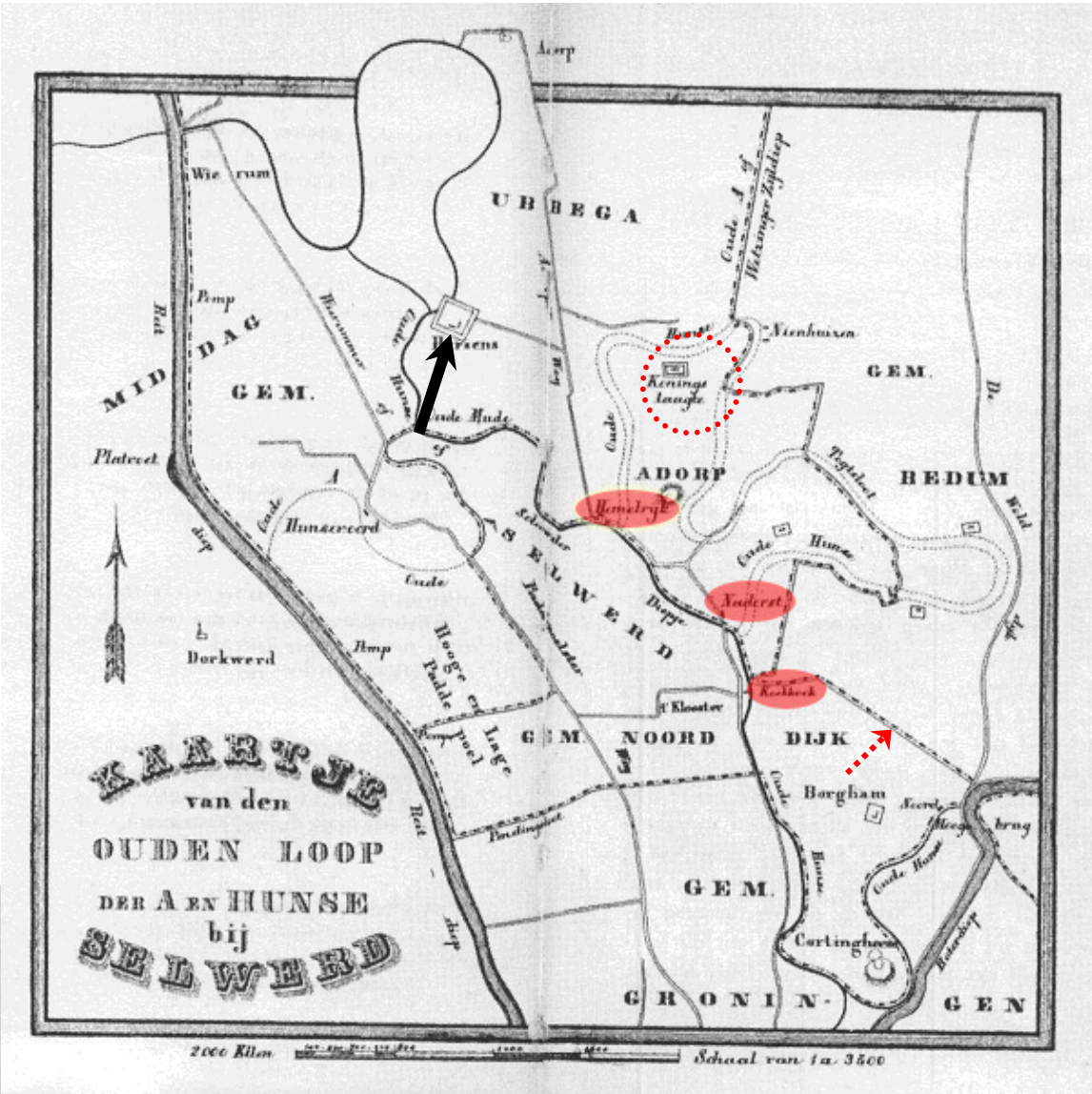

Figuur 1.1, meanders in het landschap, 1844

1.3 Begrenzing onderzoeksgebied

De eigenlijke begrenzing van de Koningslaagte is niet eenduidig. Daarom is gekozen voor de begrenzing van het onderzoeksgebied op basis van de Groninger Volksalmanak uit 1844. "*De Koningslaagte doet zich voor aan de rechterzijde van het Selwerderdiepje* (ten zuiden van Adorp), *op de hoogte van den Koekoek, Nadorst en het Hemelrijk,* (rood weergegeven op figuur 1.1) als *een her en der waards slingerend, grotendeels nog samenhangend en zichtbaar oud stroombed, welk zich met beide einden tot aan het Selwerderdiepje uitstrekt.*" (Oomkens, 1844 p. 88). De begrenzing aan de oostzijde van het gebied wordt gevormd door de Wolddijk. Deze dijk maakt een bocht om de Koningslaagte heen (Oomkens, 1844). Aan de westzijde wordt de Koningslaagte begrensd door de wierde van Harssens (zie figuur 1.1 en 1.2, dikke zwarte pijl) (Oomkens, 1844).

Ten zuiden wordt het onderzoeksgebied begrensd door de Geuzenweg. De Geuzenweg loopt parallel aan een gegraven 'kanaal' die een meander in de Hunze heeft afgesneden (rode pijl figuur 1.1 en 1.2). Dit 'kanaal' is destijds (exacte tijdsperiode is onbekend) gegraven tussen Noorderhoogebrug en de boerderij Koekoek (van den Broek, 2007). De noordelijke grens van het onderzoeksgebied wordt gevormd door de gemeentegrens die overeen komt met het 'Koningslaagtepad'. Op basis van deze aspecten is het onderzoeksgebied begrensd. Het onderzoeksgebied is weergegeven in figuur 1.2.

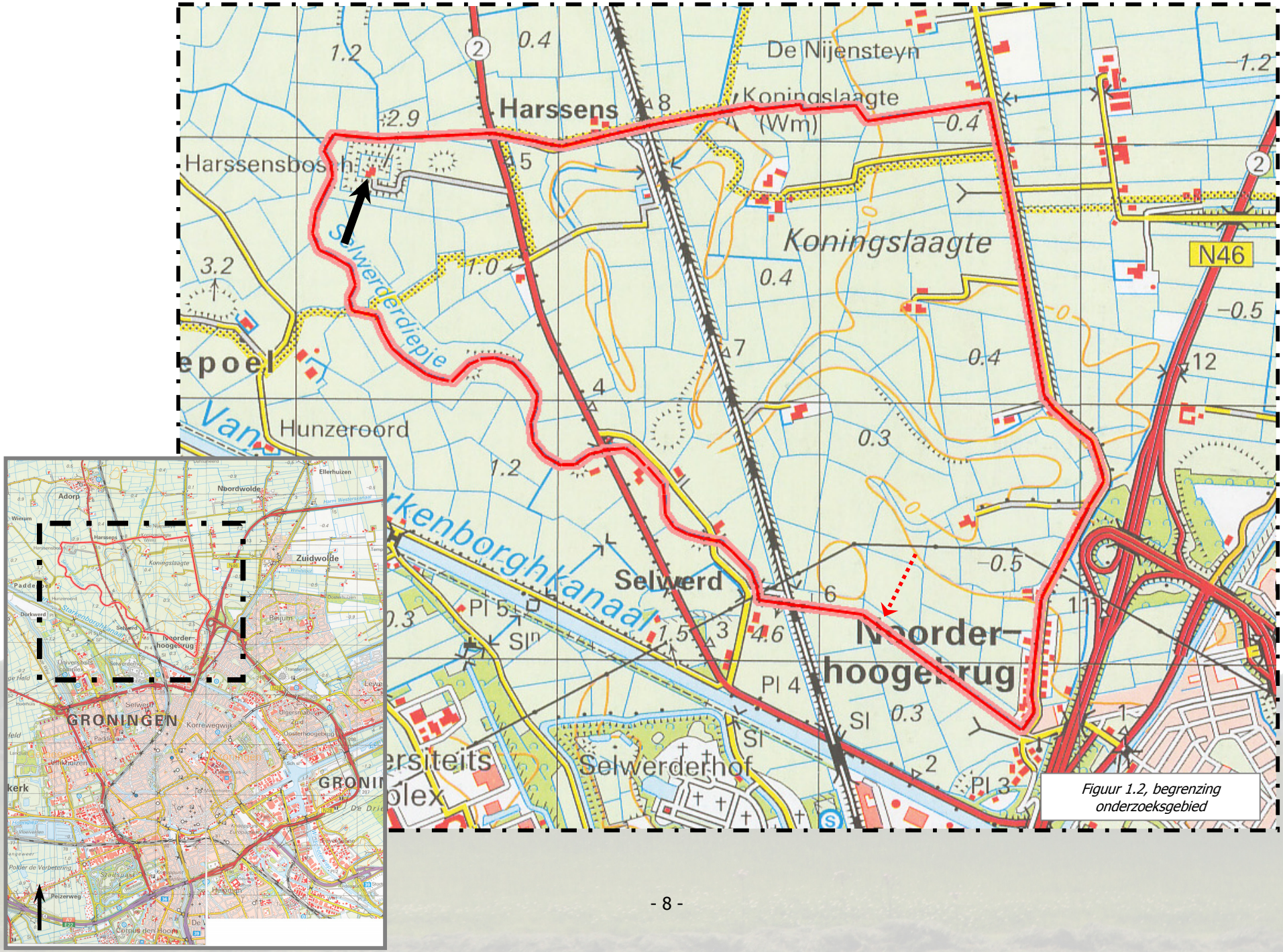

Figuur 1.2, begrenzing onderzoeksgebied

1.4 Hypothese

Er wordt verwacht dat cultuurhistorie een grote rol speelt bij landschapsbeleving bij de inwoners van de Koningslaagte. De overheid wil beleving van cultuurhistorie door middel van beleidsdoelstellingen versterken. Overheidsbeleid ten aanzien van de ruimtelijke ordening gebruikt cultuurhistorie om de identiteit van en de betrokkenheid met een gebied te verbeteren of vergroten. Er wordt daarom van uit gegaan dat cultuurhistorie bij de bewoners een belangrijke rol speelt in de (bewuste) landschapsbeleving.

1.5 Relevantie

De maatschappij van tegenwoordig wordt door velen gezien als een belevingsmaatschappij. Alles 'moet' bewust worden waargenomen. Dit geldt ook voor cultuurhistorie die in het landschap 'verborgen' ligt. Kortekaas (2009) geeft aan dat bijvoorbeeld het Groninger Landschap de cultuurhistorie 'driedubbeldik' wil versterken in het landschap om het zichtbaar te maken. Dit blijkt ook uit dit citaat van dhr. Brandsma (2009), hoofd terreinbeheer van het Groninger Landschap. "*Met name voor het gebied Reitdiep en Koningslaagte hebben we in onze visie en in ons beheerplan deze zorg voor het behoud en zichtbaar maken/houden van de cultuurhistorie in het landschap verwoord.*"

De vraag of cultuurhistorie een rol speelt in de landschapsbeleving van de inwoners van de Koningslaagte is in deze context belangrijk. Speelt cultuurhistorie werkelijk een rol in de belevingswereld van inwoners?

1.6 Leeswijzer

Deze scriptie is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk twee komen de gehanteerde onderzoeksmethoden aan bod, welke keuzes en overwegingen er gemaakt zijn. In hoofdstuk drie wordt het theoretische kader van het onderzoek geschetst.

Hoofdstuk vier omvat een landschapsbeschrijving van de Koningslaagte. Deze beschrijving schetst een beeld van de ontstaansgeschiedenis van het onderzoeksgebied en biedt de basis voor de toetsing van de kennis over de ontstaansgeschiedenis van het gebied van de bewoners.

Hoofdstuk vijf omvat de uitwerking en analyse van de afgenomen interviews. Hoofdstuk zes geeft de conclusie weer samen met de aanbevelingen.

2. Methode van onderzoek

2.1 Onderzoeksbenadering

De benadering van het onderzoek is deels gebaseerd op de 'grounded theorie'. Dit is een kwalitatieve onderzoeksmethode die de onderzoekstheorie baseert op de tijdens de interviews verworven data.

De methoden die tijdens het onderzoeksproces zijn gebruikt bestaan uit kwalitatieve en kwantitatieve methoden, namelijk het afnemen van interviews bij de inwoners van de Koningslaagte en het kwantificeren van de hieruit voortvloeiende informatie. Het waarom van deze keuze kan worden gelezen in paragraaf 2.2.4. Het begrip 'beleving' gaat over hoe mensen denken, gevoelens en betekenis koppelen aan cultuurhistorie in een landschap. Tijdens het afnemen van een interview hebben de respondenten zelf manoeuvreerruimte. In tegenstelling tot een enquête waar vragen van tevoren zijn ingedeeld in categorieën kunnen respondenten tijdens een interview vrij antwoorden. Op deze manier is geprobeerd een zo min mogelijk suggestief karakter aan de vragen mee te geven.

De kwalitatieve informatie is vervolgens gerubriceerd en gekwantificeerd om uitspraken over de data te kunnen doen.

2.2 Onderzoeksmethoden

2.2.1 Theoriestudie

De studie naar literatuur heeft als doel inzicht te krijgen in de grotere lijnen van betekenistoekenning van mensen aan plaatsen, aan landschappen. Dit heeft geleid tot het theoretisch kader van het onderzoek. Onderzoek van Van den Berg, Casimir en Jacobs, allen werkzaam aan de Universiteit van Wageningen en Alterra maken hier deel van uit. De hoeveelheid wetenschappelijke literatuur over het belang van cultuurhistorie in landschapsbeleving is goed. Literatuur over landschapsbeleving in Nederland is ruimschoots beschikbaar.

Ook de begrenzing van de Koningslaagte is door middel van literatuur beschreven.

2.2.2 Afbakening onderzoeksgebied

De Koningslaagte is een gebied dat qua begrenzing vrij onduidelijk is. Mede aan de hand van een studie in de Groninger Archieven is de Koningslaagte begrensd op basis van de Groninger Volksalmanak uit 1844 en *'Groningen, een stad apart'* van Jan van den Broek.

2.2.3 Landschapsbeschrijving

Om een beeld te krijgen van het onderzoeksgebied is een landschapsbeschrijving geschreven over de Koningslaagte. De gehanteerde methode is gebaseerd op *'Het maken van een landschapsbiografie: over het gebruik van historische kennis voor het toekomstige landschap'.* Hierin zijn verschillende landschapsaspecten aan de orde gekomen zoals morfologie, geografie en menselijke invloeden. Deze landschapsbeschrijving is uitgevoerd op basis van bestaande literatuur en kaartmateriaal. De basis van de landschapsbeschrijving ligt in de theorie over het maken van een landschapsbiografie. Een landschapsbiografie wordt door Hidding, Kolen, Spek en Elerie (2005) omschreven als een levensloopbeschrijving van een steeds veranderend cultuur/natuurlandschap. Dit principe heeft als inspiratie gediend. Een uitgebreide landschapsbiografie schrijven vereist veel expertise in de geologie, morfologie, ecologie, cultuurhistorie, etc. Dit is een

complex geheel en een vakgebied op zich, daarom is gekozen voor een globalere versie die het landschap van de Koningslaagte in 'lagen' behandelt. Een globalere landschapsbeschrijving.

Het waarom van een landschapsbiografie kan meerdere doelen hebben. Het inzicht dat gegenereerd wordt kan gebruikt worden om wetenschappelijk inzicht te verkrijgen in de vormingsgeschiedenis van een landschap of als beleidsinstrument voor de toekomstige ruimtelijke invulling en vormgeving van een landschap. Een landschapsbiografie, in dit geval een landschapsbeschrijving, functioneert in het spanningsveld tussen ruimtelijk beleid, vakgebieden en de samenleving (Spek, Meijles, 2008). De kern van het samenstellen van een landschapsbiografie is de lagenbenadering. Deze benadering gaat uit van een schematische weergave van het landschap door onderscheid te maken in biotische, abiotische en antropogene lagen. De biotische laag bestaat uit ecologische invloeden op de vorming van het landschap. De abiotische laag bestaat uit geologische, geomorfologische, bodemkundige en hydrologische processen. De antropologische laag bestaat uit archeologie, historische geografie, geschiedenis, naamkunde en landschapsbeleving (Spek, Meijles, 2008). Deze lagen worden in de lagenbenadering apart beschreven en benoemd. Wel dient er in gedachte te worden gehouden dat de onderlinge samenhang van de lagen groot is en dat deze lagen niet letterlijk van elkaar te scheiden zijn. Binnen dit onderzoek vormt de landschapsbeschrijving een basis voor het inzicht in de cultuurhistorie van het onderzoeksgebied en als check voor de kennis van de inwoners van de Koningslaagte.

2.2.4 Interviews

Voor het verkrijgen van inzicht in de beleving van cultuurhistorie in het landschap van de Koningslaagte zijn interviews afgenomen met bewoners, provincie en het Groninger Landschap. In eerste instantie zijn een aantal proefinterviews afgenomen om de doeltreffendheid van de vragenlijst te testen. Na de proefinterviews is de vragenlijst nog op een paar kleine punten aangepast, de volgorde en de formulering van de vragen is gewijzigd. De proefinterviews en de uiteindelijke interviews verschilden slechts op details van elkaar. Daarom zijn de proefinterviews wel meegenomen in de analyse.

Het formuleren van geschikte interviewvragen is lastig. Omdat het om beleving gaat is het belangrijk om geen suggestieve vragen te stellen. Mensen moeten zelf met een antwoord komen in plaats van ergens mee instemmen dat door de interviewer bij hun in de mond wordt gelegd. Om deze reden zijn de interviews op een bepaalde manier opgebouwd. Door middel van de vraagstelling en de volgorde van de vragen is geprobeerd om zo min mogelijk suggestieve vragen te stellen. De vragenlijst staat in hoofdstuk 5.1.

Met de eerste vraag 'kunt u op deze kaart aangeven wat de Koningslaagte is' is nagegaan of de respondenten het globaal gezien over hetzelfde gebied hebben. De tweede vraag: 'koppel vier woorden aan de Koningslaagte' heeft als doel om na te gaan of de respondenten termen noemen die een link hebben met cultuurhistorie, zonder dat de vraag dit suggereert. Het gaat hierbij om wat de mensen zelf waarnemen in de breedste zin van het woord. De derde vraag is: 'wat ziet u als u naar het landschap kijkt?' is gesteld om na te gaan welke landschapselementen/structuren de respondenten waarnemen. Wat valt hen op wanneer ze naar het landschap kijken, maken de cultuurhistorische landschapselementen deel uit van wat wordt gezien? De daarop volgende vraag gaat specifiek over wat de respondenten weten van de ontstaansgeschiedenis/cultuurhistorie van de Koningslaagte. Deze vraag heeft als doel te bekijken wat de respondenten weten van het ontstaan van de Koningslaagte en of ze hier überhaupt iets van weten. In de laatste vragen wordt de koppeling gelegd met de EHS en de N361. Wat vinden de

respondenten hiervan en welke aspecten spelen een grote rol in de vorming van deze mening? De vraagstelling begint breed en 'vaag' en wordt naarmate het interview vordert concreter.

De antwoorden op de gestelde vragen zijn geanalyseerd en per vraag verdeeld onder een vijftal categorieën (figuur 2.1).

2.2.5 Analyse interviews

Voor 'landschap als geheel' is de definitie van de Council of Europe (2000) gekozen. '*Landscape means an area, as perceived by people, whose character is the result of the action and interaction of natural and/or human factors'* (landscape-europe.net, 2004). Een gebied dat wordt waargenomen door mensen, wiens karakter door interactie tussen menselijke en natuurlijke factoren tot stand is gekomen. De natuurlijke factoren zijn *'landschapsfactoren gesteente, reliëf, klimaat, bodem, water, lucht, plant en dier'* (Berendsen, 2005, p. 1).

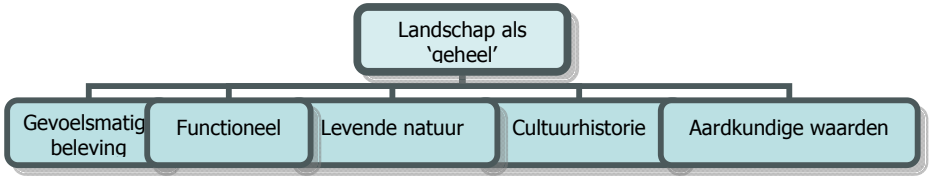

Figuur 2.1: verdeling categorieën

'Landschap als geheel' wordt onderverdeeld in vijf elementen, namelijk: de gevoelswaarde/beleving, levende natuur, aardkundige waarden, cultuurhistorie en functioneel (figuur 2.1). Er is voor deze onderverdeling gekozen om de verfijning die wordt gezocht binnen de landschapsbeleving enigszins bloot te kunnen leggen.

Bij het analyseren en het indelen van de respondenten onder de categorieën is enige subjectiviteit komen kijken. Dit vanwege het feit dat de onderzoeker alleen heeft gehandeld en op basis van door hemzelf opgestelde definities de verdeling heeft gemaakt. Deze definities zijn hieronder beschreven.

Gevoelsmatig/beleving:
Woorden die een gevoel over het landschap van de Koningslaagte door de bewoners uitten. De woorden die hieronder vallen zijn bijvoorbeeld 'vrijheid', 'buitengevoel', 'vakantiegevoel', 'rust' en 'stilte'.

Functioneel:
Onder 'functioneel' zijn de woorden geplaatst die de functie van een gebied kunnen betekenen. 'Agrarisch gebied' (en afgeleiden hiervan) en 'de nieuwe weg' en het al dan niet nuttig zijn van de nieuwe weg komen hier terug. Ook de EHS komt hier terug, dit is immers natuur met een functie.

Levende natuur:
De flora en fauna in het gebied met een duidelijk 'natuurlijk' karakter dat door de mens wordt aangeduid als zijnde natuur. Er is geen strakke definitie voor natuur die past bij dit onderzoek. Dit vanwege verschillende beelden die mensen van natuur hebben. Buijs (2005) onderscheid vijf natuurbeelden: wildernis, functioneel, arcadisch, technologisch en breed. Gezien de antwoorden die zijn gegeven tijdens het afnemen van de interviews is het functionele natuurbeeld breed vertegenwoordigd. Dit kan afgeleid worden uit het landschap van de Koningslaagte dat door de bewoners als natuur wordt aangeduid, terwijl het een agrarisch landschap is. Zie hiervoor ook het discussiehoofdstuk, 6.2.

Cultuurhistorie:
Bij cultuurhistorie gaat het om sporen, objecten, patronen en structuren die, zichtbaar of niet zichtbaar, onderdeel uitmaken van onze leefomgeving en een beeld geven van een historische situatie of ontwikkeling (Berg, van den. et al., 2002).

Aardkundige waarden:
Geomorfologie (vormen, reliëf), geologie (ondergrond), bodems, processen, patronen op macro (oeverwallen), meso (meanders) en microschaal, in hun verticale en horizontale samenhang met ecologie, cultuurhistorie, water en landgebruik (Ancker, van den, 2009).

De statistische analyse van de interviews vindt plaats met het programma SPSS. Er wordt gewerkt met nominale data uit de interviews. Daarom zal de CHI kwadraat toets worden gebruikt. De nulhypothese bij een CHI kwadraat toets is dat de populatie gelijk verdeeld is binnen de categorieën. In de context van dit onderzoek wordt daarom aangenomen dat de vijf genoemde categorieën allen een gelijke waarde hebben voor de respondenten. Natuur, aardkundige waarden, functioneel, beleving of cultuurhistorie hebben allen een gelijke waarde in de landschapsbeleving De informatie uit de interviews wordt hiermee vergeleken. De procedure bij de CHI kwadraat toets is dat de nulhypothese wordt getoetst door de verwachte waarde te vergelijken met de waargenomen waarde. De aanname is dat de groepen binnen de categorieën gelijk zijn, dus dat de mate van waarnemen en niet waarnemen van de onderscheiden categorieën even groot is. Dit wil zeggen dat aangenomen wordt dat de categorieën 'levende natuur', 'beleving', 'aardkundige waarden'. 'functioneel' en 'cultuurhistorie' gelijk zijn. De CHI kwadraat toets vergelijkt dit met de gemeten waarden uit de afgenomen interviews. Als de nulhypothese waar is **($p > 0,05$)**, dan komt de verwachte waarde overeen met de waargenomen waarde. Is dit niet het geval **($p < 0,05$)**, dan wordt de nulhypothese verworpenen en is er sprake van een significant verschil tussen de gemeten en de verwachte waarde.

2.3 Ethiek

Binnen een onderzoek, zeker een onderzoek naar de beleving van mensen, is het moeilijk om als onderzoeker de respondenten zo min mogelijk te beïnvloeden. Bij de literatuur is een zekere mate van objectiviteit van de onderzoeker te waarborgen. Bij het uitvoeren van de interviews bij de bewoners is dit lastiger. Door middel van de vraagstelling wordt de respondent al een bepaalde kant op geduwd. Door de formulering van de vragen is zoveel mogelijk geprobeerd dit te voorkomen, zoals beschreven in paragraaf 2.2.4. Bij de uitleg over waar het onderzoek over ging heb ik mij zoveel mogelijk tot de grote lijnen beperkt gehouden, zodat de respondenten ongekleurd het gesprek in zijn gegaan.

2.3.1 Overwegingen en keuzes tijdens onderzoeksproces

Bij het uitvoeren van een onderzoek op basis van kwalitatieve dataverzameling spelen keuzes over de verwerking van deze informatie een belangrijke rol. De onderzoeker zelf probeert objectief te zijn, maar bij onder andere het onderbrengen van interviews in categorieën kan deze objectiviteit moeilijk handhaafbaar zijn. De onderzoeker zelf is immers ook een belangrijke agent. Dit geldt voor het opstellen van de categorieën waarover de data is verdeeld en dit geldt ook voor de analyse en interpretatie van wat de respondenten gezegd hebben. Waarom valt iets onder de ene categorie en waarom niet onder de andere, of waarom valt het onder beide categorieën?

Bij de totstandkoming van de onderscheiden categorieën geldt hetzelfde. Landschap is in dit onderzoek opgesplitst in: 'beleving/gevoelswaarde',

‘functioneel’, ‘levende natuur’, ‘aardkundige waarden’ en ‘cultuurhistorie’. Deze splitsing is door middel van meerdere aanpassingen en verschillende zienswijzen een aantal keren aangepast. Uiteindelijk is deze verdeling in vijf categorieën gekozen vanwege praktische en theoretische overwegingen. Praktisch in de zin van de verwerking met bijvoorbeeld statistische toetsen en theoretisch in de zin van de verschillende landschapslagen.

Hiernaast spelen definities die de respondenten zelf hanteren een rol. Het woord ‘natuur’ is als term redelijk duidelijk, maar de definitie is dit allerminst. De beelden die mensen van natuur hebben verschillen. De verschillende natuurbeelden komen nog terug in het analyse en discussiehoofdstuk. Er is voor gekozen om niet verder op natuurbeelden in te gaan om het onderzoek werkbaar te houden. Dit zou een zwakte kunnen zijn. Natuurbeelden verschillen immers per persoon en dit geldt dan ook voor de landschapsbeleving.

3. Landschapsbeleving en cultuurhistorie

Antrop (2005) geeft aan dat landschappen altijd in verandering zijn omdat ze de relatie weergeven tussen natuurlijke en culturele krachten. Door de constante wisselwerking tussen natuurlijke en culturele krachten ontstaan er culturele landschappen die het gevolg zijn van veranderende maatschappelijke eisen aan dat landschap. Ashworth et al. (2007, p.60) zegt dat landschappen als tekst kunnen worden geïnterpreteerd waar interactie tussen sociale, economische en politieke instituties plaatsvindt. Tijdens of 'in' deze interactie wordt vorm gegeven aan het landschap, die steeds door het gebruik weer wordt vervormd." Landschappen worden gebruikt, maar tijdens dit gebruik worden ze weer vervormd door de mensen die erin leven.

3.1 Het ware, juiste en waarachtige landschap

Landschapsbeleving krijgt volgens Jacobs (2002) steeds meer aandacht. Een oorzaak hiervan kan zijn dat ruimtelijke kwaliteit een kernpunt van de ruimtelijke ordening is geworden en dat deze ruimtelijke kwaliteit beleving stimuleert. Jacobs spreekt van een belevenismaatschappij, iets dat breder getrokken wordt dan alleen landschap. Alles is een belevenis geworden, zoals eten en recreëren.

In de belevenismaatschappij krijgt ook het landschap steeds meer betekenis vanuit het perspectief van beleving. Ruimte wordt landschap: van een formeel begrip tot een te ervaren fenomeen. De Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek (de Ruiter et al., 2007) spreekt over de omslag van productielandschappen naar consumptielandschappen. Jacobs (2002, p. 13) trekt deze lijn door: *"De beleving gaat een steeds belangrijkere rol spelen in het handelen en denken van mensen met betrekking tot het landschap."* Omdat de veranderingen die in het landschap plaatsvinden vaak negatief worden gewaardeerd, krijgt het landschap vanuit belevingsoogpunt een problematisch karakter. Dit komt vooral doordat de term (ruimtelijke) kwaliteit geen éénduidige invulling heeft. "*Zo ontstaat er bij discussies over hoe een landschap vormgegeven moet worden met enige regelmaat een Babylonische spraakverwarring" (Jacobs, 2002, p. 15)*. Mensen en belangengroepen nemen stelling in een zelfde discussie vanuit verschillende perspectieven met verschillende doelen voor ogen (Jacobs, 2002). In deze discussie wordt over hetzelfde thema gesproken, maar met een ander achterliggend belang en dus een ander doel. Zie hiervoor ook tabel 3.1 op de volgende pagina. De lichtgroen aangegeven gedeelten geven aan waar de verwarring kan ontstaan. Materie versus beleving en feiten versus waarden. De link naar cultuurhistorie is niet moeilijk te leggen. Hierbij geldt in feite het zelfde principe. Landschap wordt door betrokken actoren met verschillende perspectieven allen op een andere manier benadert en gewaardeerd, inclusief de cultuurhistorie die in dit landschap aanwezig is.

Landschap manifesteert zich op verschillende manieren. Jacobs (2002) beschrijft dit in zijn publicatie 'Het ware, juiste en waarachtige landschap'. Vanuit de fysieke werkelijkheid zien we het landschap als object. Dit wordt door Jacobs 'het ware landschap' genoemd. Een kwantitatieve benadering, een beleving gebaseerd op natuurwetenschappelijke feiten. Overheden en uitvoerende instanties gebruiken deze term vaak vanwege het gemak om resultaten kwantitatief weer te geven en zo goed verantwoording af te kunnen leggen ten opzichte van gestelde doelen. Daarnaast is het landschap een plek om samen te zijn, iets te doen of juist te laten. Mensen organiseren sociale werkelijkheid rondom normen en waarden. Op deze manier ontstaat 'het juiste landschap' dat cultureel is bepaald en streekeigen verschillen heeft (Jacobs, 2002).

Naast ‘het juiste landschap’ en ‘het ware landschap’ benoemt Jacobs (2002) ‘het waarachtige landschap’. Het waarachtige landschap gaat uit van een persoonlijke ‘innerlijke’ dimensie bij een landschap, bestaand uit eigen ervaringen met het betreffende landschap. *“Aan emoties en gevoelens worden door mensen beelden gekoppeld waardoor een persoonlijk verhaal ontstaat bij bijvoorbeeld een landschap. ‘Een landschap als expressie van ons innerlijke leven’”* (Jacobs, 2002, p. 22-27). De genius loci, de `geest van de plek` of ‘het verhaal van de plek’ is een begrip die de sfeer en de eigenheid van een bepaalde locatie benoemt (Encyclo.nl, 2009). Het waarachtige landschap is voor iedereen anders, iedereen heeft zijn of haar eigen beleving. Dit is mede bepalend voor hoe mensen tegenover een ingreep in het landschap staan en hoe ze hierop reageren. Dit is een kernaspect in dit onderzoek. Hoe staan de bewoners van de Koningslaagte tegenover de komst van de EHS en de N361? Wat is de rol van cultuurhistorie in het toekennen van deze betekenis? Volgens beleidsteksten zoals de Nota Belvedère (1999) speelt cultuurhistorie een belangrijke rol in de ontwikkeling van identiteit en belevingswaarde bij inwoners en bezoekers van een landschap.

	Het ware landschap	*Het Juiste landschap*	*Het waarachtige landschap*
Domein	Fysieke werkelijkheid	Sociale werkelijkheid	Innerlijke werkelijkheid
Houding	Objectiverend	Normatief	Subjectief
Verschijningsvorm	Materie	Organisatie	Beleving
Te beschrijven als	Feiten	Normen	Waarden
Wetenschap	Natuur-wetenschappen	Sociale wetenschappen	Belevings-wetenschappen

Tabel 3.1: Het ware, juiste en waarachtige landschap (Jacobs, 2002, p.25)

3.2 Hoe werkt beleving?

“De toekenning van cultuurhistorische waarde is een product van beleving.” Dit wordt aangegeven in het onderzoek ‘Speculatieve cultuurhistorie’ (Groot et al., 2005, p. 23). Allereerst vindt beleving plaats in de hoofden van mensen en is daarmee een individuele zaak en dus subjectief. Dit neemt niet weg dat mensen overeenkomsten kunnen vertonen in de wijze waarop zij zaken beleven. Bij de basistheorie van Alterra spelen vier elementen een rol: prikkels, betekenissen, beleving en gedrag. Betekenistoekenning en beleving vinden plaats in het individu (de binnenwereld), prikkels en gedrag vinden plaats in de buitenwereld. Groot (2005) geeft het onderstaande schema weer als basistheorie van beleving van cultuurhistorie.

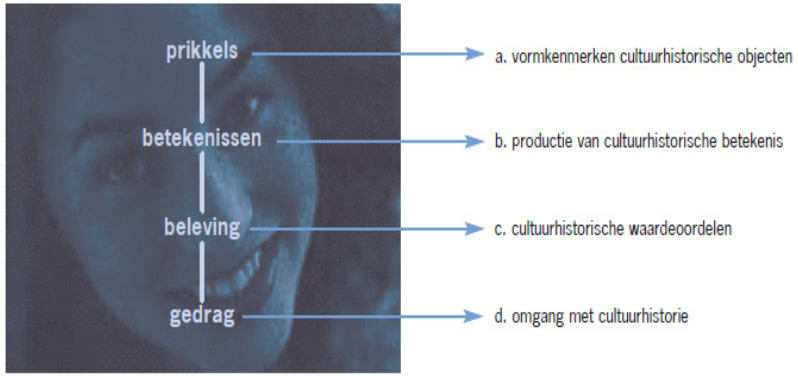

Figuur 3.1: Beleving van cultuurhistorie

De prikkels worden door middel van de zintuigen vanuit de buitenwereld in de binnenwereld geïmporteerd, zogenaamde vormkenmerken. In de hersenen (het individu) worden de prikkels omgezet tot betekenissen of belevenissen. Betekenis en beleving zijn empirisch moeilijk te onderscheiden. Beleving/betekenis kan vervolgens leiden tot bepaald gedrag, zie hiervoor figuur 3.1 (Groot et al., 2005). Om betekenis en een waardeoordeel over cultuurhistorie in een landschap aan te kunnen geven, moeten er eerst prikkels (voor de mensen verschillende opvallende al dan

niet cultuurhistorische landschapselementen) vanuit het landschap bij de inwoners van de Koningslaagte binnen komen.

3.3 Totstandkoming cultuurhistorische betekenis/ beleving

Betekenissen komen tot stand door persoonlijke leerervaringen, *"…je moet jezelf door veel te kijken concepten eigen maken om te kunnen zien."* (Groot et al., 2005, p.26), maar ook door allerlei processen van sociale beïnvloeding. Doordat mensen lid zijn (of deel uit maken) van een bepaalde cultuur. Een groep mensen die met elkaar een taal delen, kunnen via taal betekenissen aanleren en doorgeven door middel van boeken, televisieprogramma's, informatieborden in het landschap (Groot et al., 2005).

3.3.1 Discoursen

De betekenis die wordt toegekend aan een object of landschap zal van persoon tot persoon verschillen. Een cultuurhistorisch waardeoordeel wordt in de regel meer gevormd als product van interactie tussen mensen. De betekenistoekenning is individueel gebaseerd. Toch zijn er wel duidelijke overeenkomsten in waardeoordelen binnen groepen mensen. Dit zijn de zogenaamde heersende discoursen (Groot et al., 2005). Een discours is gelijk aan taal die een algemene manier van praten/denken over en representeren van een bepaald aspect vormgeeft (Holloway et al. 2001). Binnen het discours wordt het 'waar' van een bepaald aspect, bijvoorbeeld het al dan niet behouden van cultuurhistorische landschapselementen, geconstrueerd. Zoals Groot (2005, p. 28) aangeeft "*…het is een beeld van de realiteit dat sommige elementen daarin doet oplichten en andere onzichtbaar laat."* De één ziet het wel, de ander ziet het niet. Veelal bestaan er meerdere discoursen naast elkaar die veranderen, samensmelten of op elkaar reageren. Mensen maken deel uit van meerdere discoursen naast elkaar die allen betrekking hebben op een ander domein, bijvoorbeeld twee verschillende dingen als geloof en mode (die elkaar wel weer kunnen beïnvloeden). Zo bestaan er ook discoursen over het belang van cultuurhistorie in het landschap en de beleving van dat landschap.

Het doel van dit onderzoek is om onder andere de doeltreffendheid van het beleid rondom de beleving van cultuurhistorie te toetsen. Binnen de gemeente en het daar gevoerde ruimtelijke ordeningsbeleid is cultuurhistorie een belangrijk aspect in het landschap. De vraag is of dit ook geldt voor de inwoners van de Koningslaagte. De bewoners lijken cultuurhistorie in het landschap minder belangrijk te vinden dan de gemeente.

3.3.2 Discoursen en waardetoekenning

Groot (2005) geeft aan de hand van een voorbeeld, de piramide van Cheops, aan hoe waardetoekenning werkt. De piramide is een wereldberoemd cultuurhistorisch object. De piramide is groot, vrij uniek en intact. Deze eigenschappen en vormkenmerken kunnen de aanleiding zijn geweest om de piramide te bestempelen tot cultuurhistorisch erfgoed (zie ook figuur 3.1). De sociale omgeving, bestaande uit een aantal discoursen, speelt ook een belangrijke rol. Het discours waarin de piramide als symbool voor het oude Egypte wordt gezien, het discours waarin oudheid überhaupt van belang werd geacht en het discours rond mythevorming. De discoursen zijn minstens zo belangrijk als de vormkenmerken. Groot, uniek en intact is niet genoeg, de moderne cultuur heeft er een cultuurhistorische betekenis aan gegeven. De discoursen hebben verschillende motieven, zoals politieke, economische of emotionele, afhangend van het voor ogen staande doel. De toekenning van betekenis door mensen aan cultuurhistorie is zeer afhankelijk van hun motief. Een boer, burger, archeoloog of planontwikkelaar zal anders denken over cultuurhistorie en het behoud daarvan in een landschap.

3.4 De basis van thuis (home) en betekenis

Mensen hechten waarde aan hun huis en woonomgeving. Waardering en beleving spelen in deze hechting een belangrijke rol. Home kan op verschillende schaalniveaus onderscheiden worden, zoals een dorp, buurt, woning of landschap (Holloway et al., 2001). Concepten die een belangrijke rol spelen binnen het thuis en de beleving hiervan zijn 'lifeworld' (leefwereld) en 'homeplaces' (plaatsen waarover je controle hebt). Deze concepten zijn van belang wanneer het gaat over plaatsbeleving en betekenistoekenning.

3.4.1 Lifeworld

'Lifeworld' is volgens Buttimer (1976): *'The culturaly defined spatio-temporal setting or horizon of everyday life'.* Dit omvat het totaal van de directe betrokkenheid van een individuele persoon met plaatsen en omgevingen die deze persoon in het dagelijkse leven ervaart. Het landschap waarin mensen wonen, maakt hier deel van uit. Binnen de 'lifeworld' wordt betekenis toegekend aan externe fenomenen zoals landschappen door middel van de ervaringen en relaties die mensen hebben met hun omgeving. Het individu staat centraal, 'place' (plek met betekenis) is belangrijker dan 'space' (ruimte 'zonder' betekenis). David Seamon (1979) stelde dat mensen alleen een tevreden bestaan kunnen leiden wanneer ze individuele sterke banden hebben met 'place' en 'locality'. Deze band komt volgens Seamon tot stand door middel van drie aan elkaar verbonden thema's, namelijk: 'movement', 'rest' en 'encounter'. Deze drie thema's samen vormen de 'triad of environmental experience', de driehoek van omgevingsbeleving. Deze is in figuur 3.2 weergegeven. De drie thema's houden het volgende in:

- Movement (beweging): focus op hoe een individu door de ruimte beweegt op basis van dagelijkse routine.
- Rest (rust): focus op menselijke hechting aan een plek.
- Encounter (ontmoetingen): focus op de manieren waarop mensen hun dagelijkse omgeving observeren.

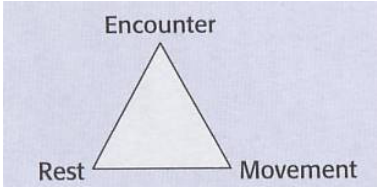

Figuur 3.2: Driehoek van omgevingsbeleving

Hoe mensen hun 'lifeworld' beleven is afhankelijk van het individu. Een ieder kent een andere waarde en betekenis toe aan bijvoorbeeld een landschap afhankelijk van hun eigen achtergrond, geschiedenis en interesses. Seamon (1979) benoemt belangrijke conclusies op basis van zijn 'triade'. Ten eerste zijn mensen zowel emotioneel en lichamelijk gebonden aan een plaats. Dit ziet Seamon als belangrijk element in het thuisgevoel. Ten tweede zegt Seamon dat hechting en thuis voelen worden geassocieerd met routine, regelmatigheid en het dagelijkse. Deze aspecten worden door de mensen voor lief genomen waardoor bewuste gedachten niet nodig lijken in dagelijkse omgang met bekende plaatsen. Kevin Lynch (1972) zegt dat continuïteit hierin belangrijk is. Veel mensen uiten dit door te streven naar behoud van een situatie, ondanks dat ze weten dat plaatsen soms substantiële veranderingen moeten ondergaan om 'bij de tijd' te blijven.

Om de cultuurhistorie die deel uitmaakt van het landschap waar te kunnen nemen zijn de drie elementen die in de driehoek van omgevingsbeleving worden genoemd, van belang. Dit is in paragraaf 3.2 al genoemd. De prikkels die de inwoners van de Koningslaagte binnen krijgen vanuit het landschap komen voort uit de beweging door, het leven in en het 'ontmoeten' van het landschap en de cultuurhistorie die zich hierin bevindt.

3.4.2 Homeplaces

'Homeplaces' zijn volgens Tuan (1977) plaatsen waar mensen zich aan hechten en waar ze zich geworteld voelen. Zoals hierboven bij 'lifeworld' is beschreven ontstaat deze hechting door constant contact en interactie met een omgeving, met de ontwikkeling van een thuis als gevolg. Door psychologen wordt dit 'dwelling' genoemd (Knox en Martson, 2007). Rondwaren is de Nederlandse vertaling (van Dale, 2009) en wil zeggen dat wanneer mensen veel herhaaldelijk in contact komen met hun omgeving, ze een bepaalde betekenis gaan geven aan hun omgeving. Dit gebeurt zowel door bewuste als door onbewuste waarneming. Bewust in de zin van doelmatig naar het landschap kijken en dus waarnemen. Onbewust in de zin van prikkels die mensen binnen krijgen uit het landschap en die ze zien, maar niet waarnemen. Cultuurhistorische elementen maken deel uit van het landschap. De vraag is of cultuurhistorische elementen daadwerkelijk bewust worden waargenomen door de inwoners van de Koningslaagte.

3.4.3 Lifeworld, homeplaces, sence of place, cultuurhistorie en landschap

Lifeworld, homeplaces en sence of place zijn termen waar routine een belangrijke rol in speelt. Binnen die routine is het landschap belangrijk voor het ontwikkelen en in stand houden van identiteit. Cultuurhistorie maakt weer deel uit van dit landschap. De rol die cultuurhistorie speelt binnen de landschapsbeleving is onderzocht. Van den Berg en Casimir (2002) hebben onderzoek verricht naar landschapsbeleving en cultuurhistorie. Hierin halen ze aan dat cultuurhistorische waarden de afgelopen jaren veel aandacht hebben gekregen van onder andere de overheid. Dit blijkt onder andere uit het uitkomen van de Nota Belvedère en het aanwijzen van nationale landschappen. 'Behoud door ontwikkeling' is het motto van deze twee beleidslijnen (VROM, 2004). Binnen deze nota's gaat de overheid er vanuit dat cultuurhistorische waarden een positieve invloed hebben op de beleving van het landschap. Bij cultuurhistorische landschappen gaat het om meer dan alleen de snelle, automatische verwerking van visuele informatie. *"Juist de niet zichtbare aspecten, het verhaal achter de landschappen zijn van cruciaal belang voor de waardering van deze landschappen"* (van den Berg et al., 2002, p. 12). Hier wordt gedoeld op bewuste analytische gedachten van mensen. Hoe en vanuit welk perspectief wordt het landschap bekeken?

3.4.4 Place-Space tensions

Hierboven is al gesproken over de verschillen die bestaan tussen de begrippen 'place' en 'space'. Grofweg is 'space' een stukje geografische ruimte, 'place' is een stuk geografische ruimte waaraan betekenissen en waarden door mensen zijn toegekend. Zo is de Koningslaagte voor de inwoners een plaats met betekenis, waar men is opgegroeid en waar ze veel hebben meegemaakt. Voor de ontwikkelaars van de N361 zou het 'een willekeurig stuk Groningen' kunnen zijn waar een weg doorheen moet komen. Deze betekenissen variëren per inwoner en per perspectief. Omdat het hier gaat over variërende betekenissen voor dezelfde plaats, kunnen er spanningen optreden. 'Place-space tensions' zijn spanningen die ontstaan wanneer verschillende personen dezelfde locatie op verschillende manieren benaderen en benoemen (Gregory et al., 2007). Dit is de door Jacobs (2002) aangehaalde Babylonische spraakverwarring. De provincie opereert vanuit het 'ware landschap', de inwoners vanuit het 'waarachtige landschap' (zie paragraaf 3.1, tabel 3.1). Bij het opzetten en uitvoeren van ruimtelijke plannen komen deze spanningen regelmatig aan de oppervlakte. Actie en protest van bewoners tegen de uitvoerende partijen kan een gevolg zijn. De Ruiter en Diemont (2007, p. 61) stellen dat inzicht en begrip van verschillende percepties van het landschap nodig zijn om elkaar te kunnen begrijpen. '*Wanneer de één het over het 'fysieke landschap' heeft (bijvoorbeeld het aanleggen van een nieuwe weg) en de ander daarop vanuit 'het waarachtige landschap' reageert (de individuele beleving vanuit*

emoties), kan er veel onbegrip ontstaan.' Dit is in paragraaf 2.1 al aan de orde gekomen.

3.4.5 Distortion

'Distortion of original landscape' of verstoring van het heersende landschapsbeeld, vindt plaats wanneer ingrepen worden gedaan in een landschap. De fysieke eigenschappen van dat landschap veranderen. Ruimtelijke ingrepen in een landschap, zoals het aanleggen van een weg, worden vaak door bewoners ervaren als een aanslag op het landschap en op de streekeigen identiteit (De Ruiter et al. 2007). Zeker wanneer het gaat om snelle in plaats van geleidelijke veranderingen. Frank Strolenberg (2005), projectleider van het Belvedère Bureau, zegt hierover dat wanneer veranderingen in het landschap staan te gebeuren, mensen gaan beseffen wat zo waardevol en behoudeniswaardig is. Marc Antrop (2005, p. 21) zegt hierover: *"Veranderingen in het landschap worden gezien als een bedreiging, een negatieve evolutie, omdat de huidige veranderingen worden gekarakteriseerd door het verlies aan diversiteit, samenhang en identiteit van het bestaande landschap."*

Zoals al eerder benoemt vormen mensen betekenis door middel van bewust en onbewust contact met de ruimte waarin ze zich bevinden. Alan Latham (2001) noemt dat mensen zich niet per definitie bewust maken van hun omgeving door middel van bewuste reflectie, er komt meer bij kijken dan alleen het cognitief interpreteren. Mensen maken hun omgeving betekenisvol door hun dagelijkse activiteiten uit te voeren in deze omgeving.

In een essay '*Het emotionele landschap'* wordt de plaatsbeleving op persoonlijk niveau nader benoemd. In de context van ruimtelijke ingrepen in het landschap en daarbij nagestreefde ruimtelijke kwaliteit zeggen de Ruiter en Diemont (2007): *"Het ontwikkelen van ruimtelijke kwaliteit is in de eerste plaats een zaak van mensen die in een gebied wonen en werken. Hoe zij het landschap beleven is van grote invloed op hun reactie op ingrepen."* Hiernaast stellen de Ruiter en Diemont dat inzicht in deze landschapsbeleving van inwoners van belang is voor een goede plan- en besluitvorming. Beleving wordt als belangrijk aspect van ruimtelijke kwaliteit ervaren. Bij het streven van overheden naar ruimtelijke kwaliteit is inspraak van bewoners belangrijk.

Cultuurhistorie wordt door de overheid in het Belvedère beleid aangehaald als belangrijke factor waarop bewoners hun regionale identiteit bepalen. Aldus het Belvedèrebeleid (1999, p.10): *"Cultuurhistorische kwaliteiten verschaffen bewoners van een dorp, stad, streek of land een gevoel van eigenheid."* De Raad voor het Landelijk Gebied zegt hierover dat de persoonlijke betekenis die mensen aan hun omgeving toekennen essentieel is voor de identiteit van die omgeving. Daardoor krijgt de verscheidenheid in ons land een extra dimensie en tegelijkertijd zorgt dat voor betrokkenheid van mensen bij hun omgeving. Die omgeving is immers niet zomaar een willekeurig gebied met een al dan niet interessante verzameling van uitwisselbare elementen, maar een heel specifiek gebied met een eigen betekenis, historie en met persoonlijke associaties (Ministerie van OCW et al. 1999, p.10).

3.5 Conclusie theorie

Jacobs (2002) meldt dat we tegenwoordig in een belevenismaatschappij leven. Alles is een belevenis, zo ook het landschap en daarom moet ook alles kwalitatief hoogwaardig zijn. Productielandschappen worden consumptielandschappen. Het Belvedère beleid sluit hierop aan. Cultuurhistorie moet belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van identiteit en belevingswaarde die inwoners toekennen aan een landschap.

Voor personen is de leefwereld, de wereld waarin het dagelijkse leven met de bijbehorende routines hoort, belangrijk voor omgevingsbeleving. Het ontwikkelen van een sterke band met de omgeving is essentieel voor een tevreden bestaan. Mensen zijn zowel emotioneel als lichamelijk gebonden aan een plaats. Dit is de basis van het 'beïng at home' gevoel. 'Thuisvoelen' wordt ook geassocieerd met routine, regelmaat en het dagelijkse. Veel mensen uiten dit door te streven naar behoud van de huidige situatie wanneer er sprake is van op handen zijnde veranderingen. Wanneer mensen zich thuis voelen, is er sprake van een 'homeplace', een plek waarin mensen geworteld zijn en waaraan ze gehecht zijn. Dit ontstaan wanneer er constant contact en interactie plaatsvindt met een omgeving/landschap. Een 'homeplace' is tevens een plek waar mensen enige controle hebben over gebeurtenissen die daar plaatsvinden.

Wanneer de controle wordt verstoord en dreigt te verdwijnen door ruimtelijke ingrepen, ervaren mensen dit als een aanslag op het landschap en de streekeigen identiteit. "Cultuurhistorische kwaliteiten verschaffen bewoners van een landschap een gevoel van eigenheid." De persoonlijke betekenis die mensen aan hun omgeving toekennen is essentieel voor de beleving. Wanneer de controle en eigenheid in het geding komen door veranderingen, "…dringt het besef door wat zo waardevol is…" zodat het behouden zou moeten worden. Speelt cultuurhistorie een belangrijke rol in de Koningslaagte wanneer gekeken wordt naar de landschapsbeleving?

4. De Koningslaagte, een landschapsbeschrijving

Een landschap is altijd dynamisch en in continue verandering, onder andere door toedoen van de mens. Door deze continue veranderingen die 'op elkaar' gestapeld worden, ontstaat er een gelaagdheid in het landschap waarin de verschillende tijdsperioden veranderingen hebben plaatsgevonden die door elkaar heen schemeren. Verticaal is deze gelaagdheid 'hoe dieper, hoe ouder', horizontaal bevinden zich verschillende tijdsperioden naast elkaar, terwijl er honderden of duizenden jaren verschil zit betreft het ontstaan. Het landschap is als een palimpsest. Dit is een term die wordt gebruikt bij oud perkament waarop geschreven is, weer wordt 'gewist' en daarna weer wordt gebruikt, terwijl je het voorgaande geschrevene nog kunt herkennen (McIlwraith, 1997). Bij structuren in het landschap is de palimpsestgedachte ook toepasbaar, verschillende landschapskenmerken uit verschillende tijdsvakken liggen naast elkaar. Om een compleet beeld te krijgen van de Koningslaagte wordt in dit hoofdstuk een landschapsbeschrijving gemaakt. Dit om te herkennen welke landschapselementen er nu nog zijn te zien.

In de geografie is niets toevallig. Elk verschijnsel heeft een reden waarom die nou juist daar voor komt. Alle vormen en gebruiken in een landschap hebben een achterliggende reden, zoals ecologische, aardkundige of cultuur historische. Deze factoren zijn sterk van elkaar afhankelijk. In het landschap van de Koningslaagte is zoals in alle landschappen sprake van een belangrijke mate van samenhang tussen aanwezige ecologische, aardkundige en cultuurhistorische waarden. Deze waarden beïnvloeden elkaar. Zo zijn de aardkundige waarden zoals bodem en geomorfologie sterk van invloed geweest op de ontginning van het gebied. De klei is bijvoorbeeld deels afgegraven voor het produceren van kloostermoppen. Tegenwoordig heeft deze afgraving weer invloed op de economische mogelijkheden van bijvoorbeeld de landbouw. Ook de ecologische waarden in het gebied zijn van de bodemgesteldheid afhankelijk.

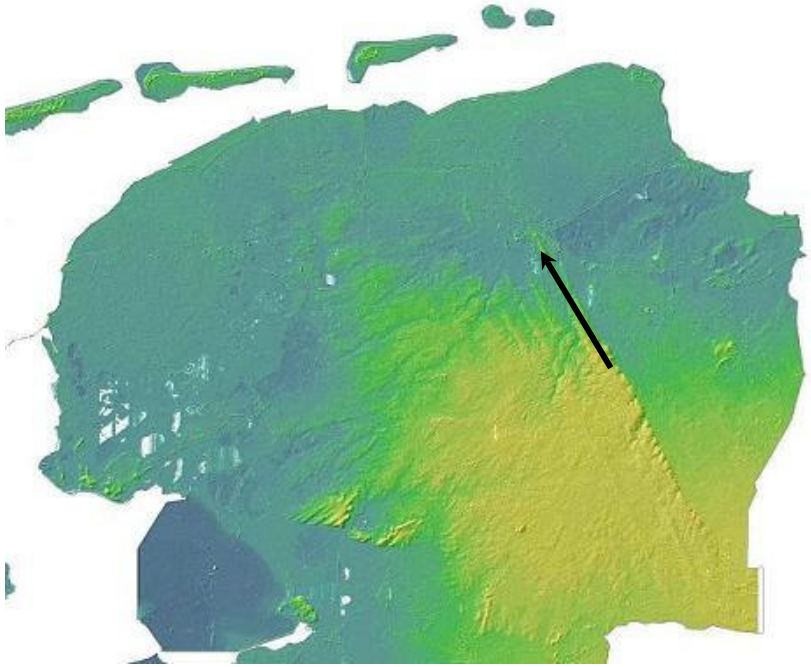

Figuur 4.1, hoogtekaart Noord Nederland. Pijl geeft de stad Groningen aan

4.1 Landschapsbeschrijving

4.1.1 Morfologie en geomorfologie

De Koningslaagte ligt tussen het noordelijk zandgebied dat de provincie Drenthe en delen van de provincies Overijssel, Friesland en Groningen omvat en het noordelijk zeekleigebied waar de provincies Groningen, Friesland en de kop van Noord-Holland onder vallen (Berendsen, 2000). De stad Groningen ligt op het uiterste puntje van de Hondsrug (Figuur 4.1 en 4.2). De Hondsrug maakt onderdeel uit van het Drentsch Plateau, bestaat grotendeels uit keileem en is ontstaan in de voorlaatste ijstijd (Saalien, ca 300.000 - 200.000 jaar geleden). In de voorlaatste ijstijd is het keileem gestuwd door de werking van het landijs. Door de stroomrichting van het ijs heeft de rug uiteindelijk een NW-ZO richting gekregen. Tijdens de laatste ijstijd, het Weichsel (circa 116.000 - 11.500 jaar geleden) is de rug (vooral de flanken) bedekt met dekzand (Berendsen, 2000).

In een later stadium tijdens het Saalien, toen het landijs verder richting het zuiden schoof is de Hondsrug wat afgevlakt. Het ijs heeft ten oosten van de Hondsrug een dal uitgesleten waar later in het Eemien (warme periode na de Saalien ijstijd) de Hunze door ging stromen als smeltwaterstroom van het landijs vanuit het zuiden (Meijering et al. 2007). Het Drentsche plateau is in de bovenstaande figuur 4.1 te herkennen aan de gele kleur. De uitlopers van dit plateau, waar de Hondsrug er één van is, zijn te herkennen aan de NO-ZW oriëntatie (zie pijl figuur 4.1). Het noordelijk zeekleigebied is te herkennen aan de groene, turkooisachtige kleur. Aan weerskanten van de Hondsrug bevinden zich laagten waarin de Hunze oostelijk van de Hondsrug en de Drentsche Aa westelijk van de Hondsrug stroomt (zie figuur 4.2).

Onder de holocene afzettingen van het noordelijk zeekleigebied ligt vrijwel steeds dekzand. Bovenop het dekzand heeft zich veen gevormd tot aan de flanken van het Drentsche Plateau. Dit veen is vervolgens bedekt met een laag zeeklei die is afgezet tijdens de zeespiegelstijging die vanaf het begin van het Holoceen plaatsvond. Rond 1600 voor Christus kwam Noord Oost Groningen in de directe invloedsfeer van de zee te liggen en werd klei afgezet op het veen, figuur 4.4 geeft deze vlakte van getij afzettingen weer.

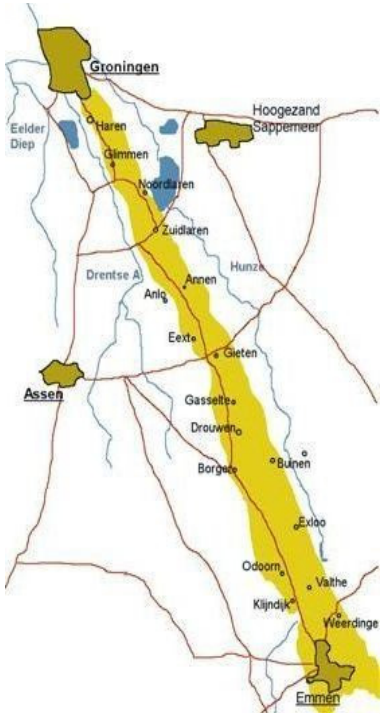

Figuur 4.2, Hondsrug, Drentsche Aa en Hunze

De zeespiegelstijging is de sturende factor geweest in de ontstaansgeschiedenis van laag Nederland gedurende het huidige geologische tijdvak, het Holoceen (Knol et al., 2005). Het Holoceen is de warme klimaatperiode na de laatste ijstijd, het Weichselien. De zeespiegelstijging heeft vanaf het begin van het holoceen een stijging van 60 tot 100cm per eeuw veroorzaakt, vooral door het vrijkomen van grote hoeveelheden smeltwater en door het uitzetten van het zeewater. Ook daalde de bodem door bodemgebruik van de mens en door het bedijken. Door het bedijken werd het sedimentatieproces beïnvloed (Berendsen, 2000).

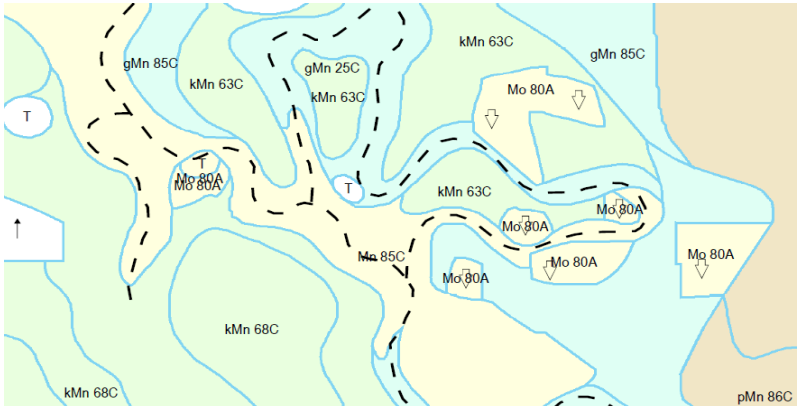

Oude bewoningsplaats
Knippige poldervaaggronden
Knippoldervaaggrond
Normale poldervaaggronden

Figuur 4.3, bodemkaart Koningslaagte

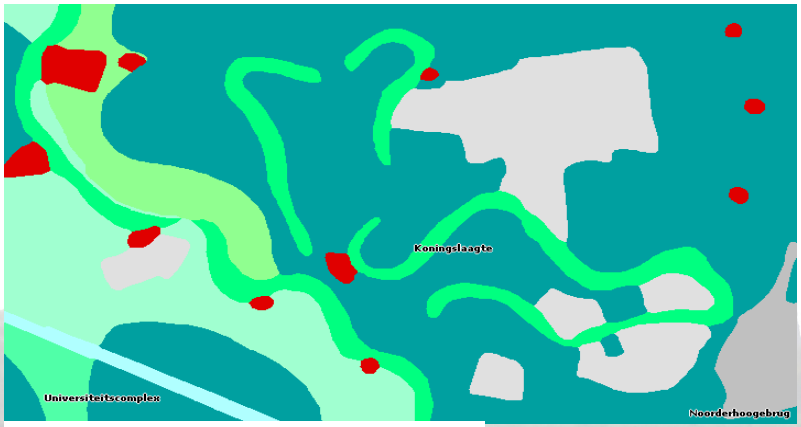

Terp of hoogwatervluchtplaats
Rivierkom en oeverwalachtige vlakte
Afgegraven
Geul van meanderend afwateringsstelsel
Vlakte van getij-afzettingen

Figuur 4.4, geomorfologische kaart Koningslaagte

Door de afname van de snelheid van de zeespiegelstijging van de in de afgelopen duizenden jaren is de mogelijkheid tot het aanleggen van wierden ontstaan. Deze langzame stijging heeft een rol gespeeld bij de vorming van het wierdenlandschap en bewoning in Noord-Nederland (Berendsen, 2000). In de loop van het holoceen zijn als gevolg van de zeespiegelstijging de pleistocene dalsystemen van Noord-Nederland verdronken. De dalsystemen veranderden in getijdebekkens van onder andere de Hunze. Door de stijging van de zeespiegel kwam het water verder landinwaarts met als gevolg dat grote hoeveelheden sediment in werd aangevoerd. Ook werd laagveen gevormd in de voormalige Pleistocene dalsystemen. Tijdens de periode van wierdenaanleg (bewoning begon rond 600 voor Christus, vanaf ca. 800 na Christus zijn hier geschreven bronnen over (RNA, 2005)) bestond het overgangsgebied tussen het getijdengebied en de hogere Pleistocene gronden (de Hondsrug) van Noord-Nederland uit één groot veen/moeraslandschap. Tot dit veen/moerasgebied behoorden ook veel van de beekdalen op het Drentsch Plateau. Wanneer er door menselijke ontginning of natuurlijke grondwaterstand veranderingen gebieden werden ontwaterd, trad er bodemdaling of inklinking op. Ook erosie van veen kwam voor door getijdengeulen die inbraken in de lagere veengebieden. Hierdoor werd klei afgezet op de veenbodem.

De geomorfologische kaart (figuur 4.4) laat de getijdenafzettingen zien. De mariene ingressies die in de Koningslaagte een rol hebben gespeeld zijn die van de Lauwerszee die tot en met de stad Groningen invloed hebben gehad (Berendsen, 2000).

4.1.2 Hoogteverschillen

De Koningslaagte is een klei op veen landschap direct ten noorden van de stad Groningen. De Koningslaagte bestaat onder anderen uit een oude bedding van de Hunze. Deze is in de vorm van twee meanders goed waar te nemen op de hoogtekaart van het gebied. Op de hoogtekaart, figuur 4.5, is deze dubbele slinger in lila/groene tint te ontdekken (AHN, 2009).
Aan de zuidwestzijde van de hoogtekaart (figuur 4.5) is een verhoging te zien. Dit zijn oeverwallen. Deze verhoging is tevens het gevolg van de hier ooit stromende Hunze. Dit deel van de Hunze is verdwenen door menselijk ingrijpen in de late Middeleeuwen (+/- 1400) na het omleiden van de Hunze bij Waterkamp naar de stadsgracht (Kortekaas, 2009).

Industrie die in de Koningslaagte een belangrijke rol heeft gespeeld, is de kleiwinning en tichelwerkkernindustrie. Hiervoor zijn delen van de Koningslaagte afgegraven. De pijlen in figuur 3.9 geven de afgegraven gebieden aan. Het afgegraven materiaal werd gebruikt voor het vervaardigen van o.a. bakstenen en dakpannen. Voorwaarde voor grootschalige afgraving en fabricage van bakstenen was de nabijheid van water voor het aan en aanvoeren van de benodigde turf en het afvoeren van de geproduceerde bakstenen, in dit geval de Hunze. Gemiddeld werd 50 á 80 centimeter van de bodem afgegraven voor de geschikte klei (Meijering et al, 2007). De laagte is dus ontstaan door menselijk handelen. Voor de afgegraven gebieden, zie de pijlen in figuur 4.5.

4.1.3 Bewoningsgeschiedenis

De bewoningsgeschiedenis in de Koningslaagte is wederom afhankelijk van de fysische gesteldheid van de bodem en de hogere ligging. Overwegingen van mensen die ten grondslag liggen aan het al dan niet ergens gaan wonen, zijn voor een belangrijk deel terug te voeren op de fysische gesteldheid. Is het gebied hoog genoeg om droge voeten te houden, is transport en handel mogelijk? Bewoonbaarheid, leefbaarheid en bereikbaarheid speelden toen net als nu belangrijke vestigingsvoorwaarden. Waar de bewoningscondities niet ideaal waren heeft de mens her en der dit geprobeerd zelf te bereiken. De huiswierden in de Koningslaagte zijn hier een voorbeeld van. De bewoners maken zelf het landschap geschikt voor gebruik en bewoning. De wierden zijn ontstaan op plaatsen die bijna het gehele jaar droog lagen, zoals kweldergebieden. Wanneer deze gebieden 50 dagen of minder droog lagen, hebben bewoners wierden aangelegd om het gebied ook bewoonbaar te maken (Knol et al., 2005).

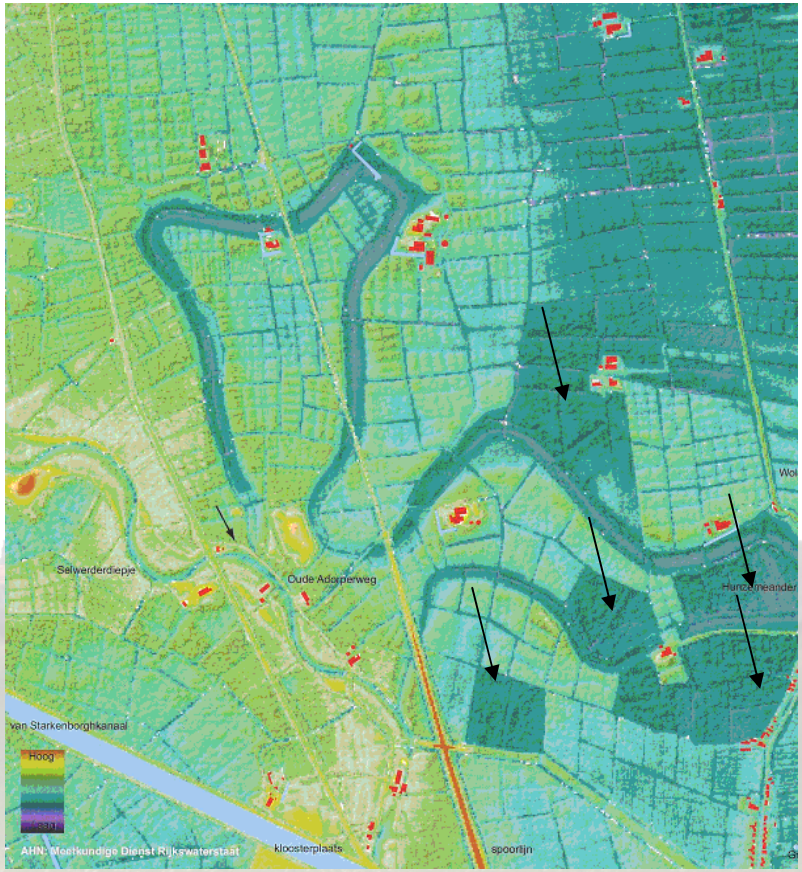

Figuur 4.5: AHN kaart van de Koningslaagte

Wanneer gekeken wordt naar de veranderingen in de afgelopen 200 jaar valt uit de kaartbeelden van nu en van vroeger veel af te leiden. De verkaveling op de kaart uit 1830 (Kadastrale Minuut, volgende pagina op figuur 4.7) wijkt weinig af van de verkaveling zoals deze nu in het gebied te vinden is. De meanders die nu in het landschap te zien zijn, zijn op de kaart uit 1830 ook zichtbaar aanwezig. Wanneer dit naast de huidige kaart gelegd wordt (figuur 1.2) valt op dat er weinig veranderd is, op het rechttrekken van de Winsumerweg en de aanleg van de spoorlijn (1887) na.

In de afgelopen 100 jaar is er nog één en ander veranderd aan het landschap. Wanneer figuur 1.2 (huidige situatie) en figuur 4.6 (omstreeks 1900) worden vergeleken valt op dat het van Starkenborghkanaal is aangelegd en dat de N361, ofwel de Winsumerweg (voorheen Adorperweg), is rechtgetrokken. Ook is de spoorlijn aangelegd. De stad Groningen komt nog niet voor op figuur 4.6 en 4.7. In figuur 1.2 heeft de stad duidelijk aan terrein gewonnen. De bebouwingsgrens is globaal het van Starkenborghkanaal en de N370 naar Delfzijl. Aan de verkaveling in de Koningslaagte is niets veranderd in de afgelopen 100/200 jaar. Het gebruik van het gebied was destijds vooral veeteelt/landbouw gerelateerd, dit is in het huidige gebruik nog steeds zo.

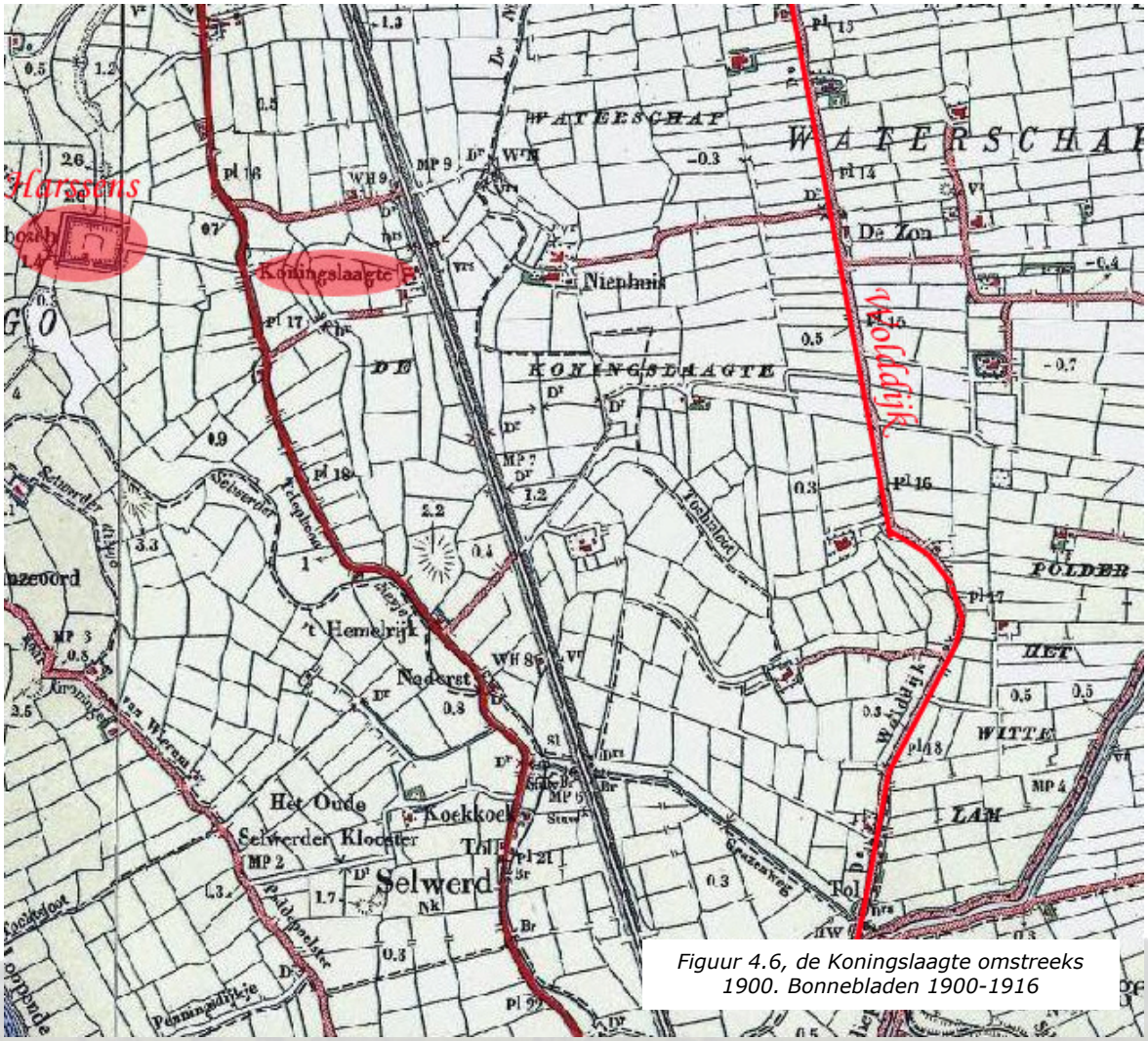

Figuur 4.6, de Koningslaagte omstreeks 1900. Bonnebladen 1900-1916

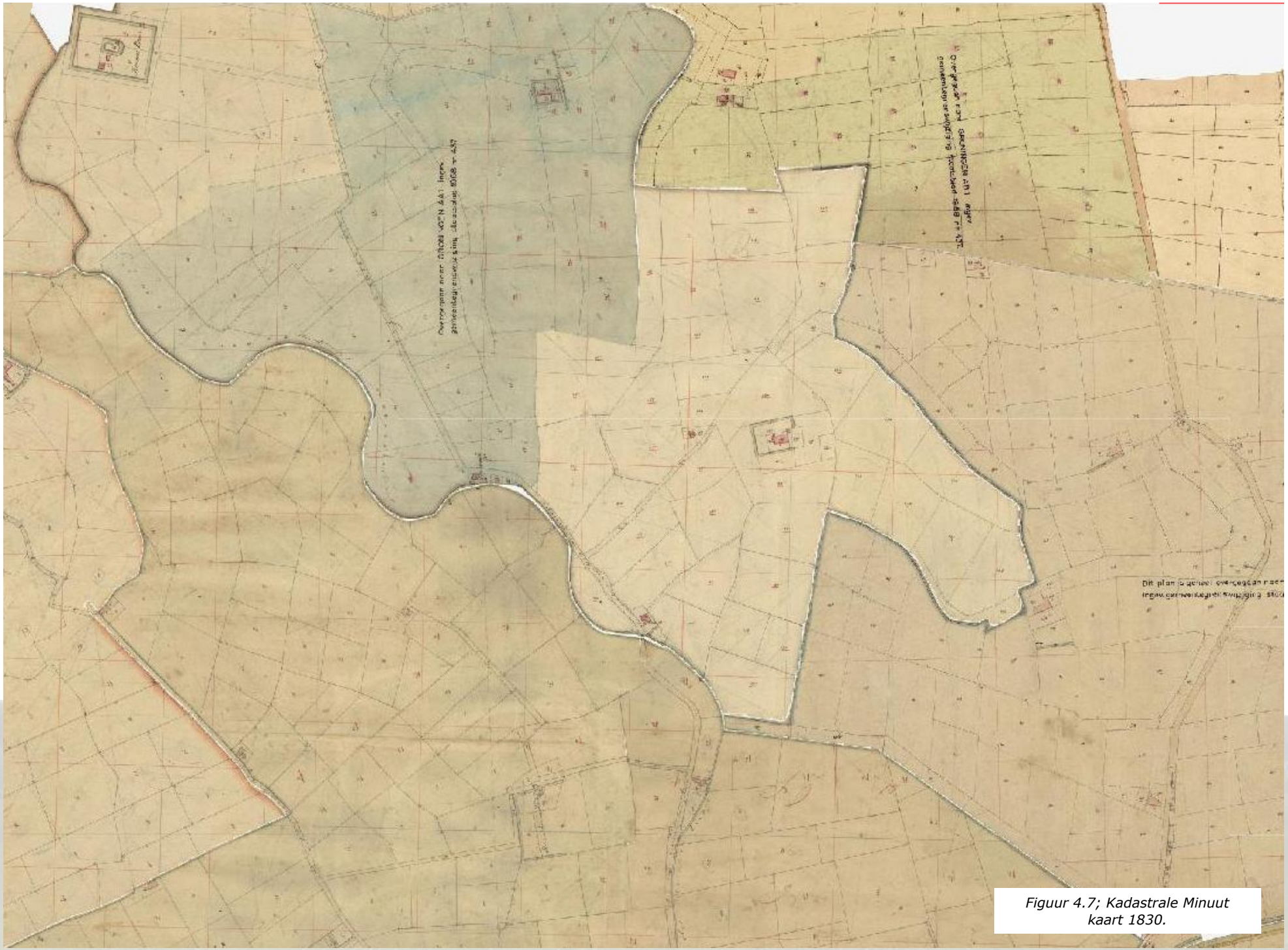

Figuur 4.7; Kadastrale Minuut kaart 1830.

Er is sprake van een lange bewoningsgeschiedenis in de Koningslaagte, gezien de ligging van de boerenplaatsen (van den Broek, 2007). De ligging van deze plaatsen is niet toevallig. In de vroege middeleeuwen bouwde men aan de oevers van stromende wateren vanwege de wel gelegenheid (hoger gelegen oeverwal, transportmogelijkheden) en vruchtbaarheid van de bodem (van den Broek, 2007), vandaar de situering van de boeren plaatsen aan de nu 'dode' meanders (figuur 4.5, rode plekken).

Een ander element dat duidelijk zichtbaar is in het landschap van de Koningslaagte is de Wolddijk. De Wolddijk heeft een directe relatie met de ontginningen die er hebben plaatsgevonden. Dit blijkt ook uit de vele toponiemen waar 'wold' in voor komt, wat duidt op de vroegere aanwezigheid van veenmoeras (zompig bos inzonderheid in het zeekleigebied (Gysseling, 1960). De Wolddijk had een belangrijke rol bij de waterhuishouding in de tijd van de ontginning (Meijering et al., 2007). Op basis van de opstrekkende verkaveling kan worden afgeleid dat het voormalige hoogveengebied ooit vanaf de oeverwallen van de Hunze of de Aa in cultuur is gebracht. Om droge voeten te houden hebben de bewoners tussen 1000 en 1200 verschillende huiswierden opgeworpen. Dit omdat de waterstand steeg door de hoogveenontginningen. De Wolddijk is omstreeks 1219 na de Marcellusvloed aangelegd om de ontgonnen gebieden ten oosten van de Wolddijk te beschermen tegen wateroverlast. Door de hoogveenontginning was een schotelvormige laagte ontstaan waar het water uit de omgeving heen stroomde (Meijering et al., 2007).

Binnen het onderzoeksgebied van de Koningslaagte zijn een aantal (archeologische) monumenten aanwezig. Deze bestaan uit zowel gemeentelijke monumenten als uit rijksmonumenten (figuur 4.8).

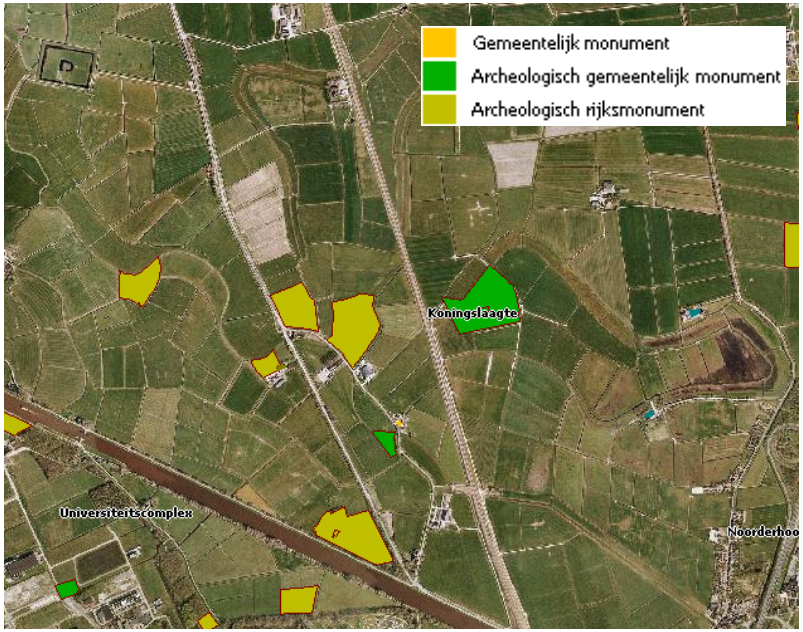

Figuur 4.8, (archeologische) monumenten in de Koningslaagte

De aangewezen monumenten zijn vooral (restanten van) wierden die nog worden bewoond of die in het verleden werden bewoond. Uit deze monumenten blijkt dat de landschappelijke eigenschappen en de woonplaatsen sterk van elkaar afhankelijk zijn. Zo bevinden de wierden zich op oude oeverwallen van de Hunze. Het zijn wierden uit de tweede generatie, uit ca 200 voor Christus (Berendsen, 2000)De aanduiding "*vanwege zijn cultuurhistorische waarden, tot uiting komend in zijn ligging in een cultuurhistorisch zeer belangrijk en eeuwenoud wierdengebied in de 'Koningslaagte', waarvan de percelering sinds tenminste 1734 nagenoeg onveranderd is gebleven…*", (BVG, 2009) komt in de verantwoording van de aangewezen monumenten terug. Het gaat dus niet zozeer alleen om het object zelf, maar vooral ook om de context waar het object deel van uit maakt, het landschap als geheel en eenheid.

4.2 Elementen landschapsbeschrijving

Belangrijke zichtbare landschapselementen die uit de landschaps-beschrijving naar voren zijn gekomen, zijn:

- Hondsrug, gevormd door de ijstijden
- Invloed van getijdenwerking
- Oude beddingen Hunze
- Oeverwallen
- Ontstaan/aanleg van wierden en huiswierden
- Kleiwinning/tichelwerken
- Oude verkaveling, sinds 1734 nagenoeg onveranderd
- Wolddijk

Zie figuur 5.3 voor de landschapselementen weergegeven op de topografische kaart.

4.3 Noot

In het afgelopen hoofdstuk is een beeld geschetst van de ontstaansgeschiedenis van de Koningslaagte en de nu nog in het landschap aanwezige cultuurhistorische elementen. Dit hoofdstuk is van belang om kennis te nemen van de geschiedenis om mij in staat te stellen de kennis en beleving van de bewoners te toetsen. De feitelijke informatie wordt weinig in dit onderzoek gebruikt, alleen als achtergrondinformatie bij het checken van de kennis die de respondenten van de Koningslaagte hebben.

5.0 De interviews

Bij vijftien van de twintig huishoudens (ieder één respondent, op één interview na) binnen het onderzoeksgebied van de Koningslaagte zijn interviews afgenomen. Bij deze interviews zijn zeven vragen gesteld om een beeld te krijgen van de rol die cultuurhistorie speelt in de landschapsbeleving van de inwoners van het gebied. De vragen die zijn gesteld zijn:

1) Welk gebied is de Koningslaagte?
2) Als u vier woorden aan de Koningslaagte zou moeten verbinden, welke zouden dat dan zijn?
3) Wanneer u op een dag als vandaag door de Koningslaagte fietst/loopt/rijdt, wat ziet u dan? Welke elementen vallen u op en waarom?
4) Wat betekent de Koningslaagte voor u en waarom?
5) Wat weet u van de ontstaansgeschiedenis/cultuurhistorie van de Koningslaagte?
6) Bent u op de hoogte van de eventuele aanleg van de nieuwe N361 langs de Koningslaagte en de Ecologische Hoofdstructuur? Hoe staat u hier tegenover?
7) Waarom bent u voor/tegen de aanleg van de N361 en de EHS?

De vragen zijn in deze volgorde gesteld en hebben een zo min mogelijk suggestief karakter. Dit om te voorkomen dat respondenten bepaalde 'gewenste' antwoorden geven. Om deze reden is de vraag die gericht is op de eigenlijke cultuurhistorie in het landschap pas als vijfde gesteld. Op deze manier is geprobeerd om door middel van de eerste vragen te bekijken of cultuurhistorie een rol speelt in de bewuste beleving van de respondenten. Zie hiervoor paragraaf 2.2.4.

De antwoorden op de vragen zijn geanalyseerd. Hierbij is gekeken naar de inhoud en onder welke 'categorie' het antwoord te scharen valt. Deze categorieën zijn 'gevoelsmatig/beleving', 'functioneel', 'levende natuur', 'aardkundige waarden' en 'cultuurhistorie' (figuur 2.1). Voor de definiëring, zie paragraaf 2.2.5.

In een aantal tabellen is apart 'landschap' aangegeven. Dit is gedaan vanwege het globale karakter van de opmerkingen die in deze categorie zijn ondergebracht en niet zijn onder te brengen in de andere categorieën.

Bij de categorieën is nog sprake van enige overlap tussen bijvoorbeeld de cultuurhistorie en de aardkundige waarden. In de gevallen van overlap zijn de hiertoe horende opmerkingen van respondenten onder beide categorieën geplaatst.

5.1 Wat is de begrenzing van de Koningslaagte?

Plattegronden van zijn een onderdeel geworden van het beeld dat mensen hebben van hun ruimtelijke omgeving, dat makkelijk wordt vergeten dat mensen uiteindelijk door worden geleid door de plattegrond in hun gedachten. '*Geographical images formed in our heads, referred to variously as mental or cognitive maps, provide the basis for our spatial conceptions and behaviour.'* (Downs et al., 1978, p. 160). Bij de beleving die mensen hebben bij een bepaald landschap is het dus van belang om te weten over welk deel van het landschap gesproken wordt. Kevin Lynch (1960) beschrijft dat de mental maps van mensen worden opgebouwd op basis van een aantal elementen. Dit zijn o.a.:

- Paths (paden): *"...channels along which the observer customarily, occasionally or potentially moves."* (Lynch, 1960, p. 47) zoals straten en verkeersaders. Bij de Koningslaagte zijn de huidige N361, de Wolddijk en het Koningslaagtepad voorbeelden die door de respondenten zijn genoemd en zijn aangegeven op de kaart.
- Edges (randen): *Edges provide the boundaries that seperate one region from another (Lynch, 1960, p. 48)*. Dit zijn vaak lineaire elementen, maar zijn niet altijd de paden waarlangs mensen zich bewegen. Muren en spoorwegen zijn hier voorbeelden van. Binnen de Koningslaagte noemde men het van Starkenborghkanaal en de spoorlijn.
- Landmarks en nodes (herkennings- en knooppunten): *"…physical structures such as a building, sign, or geographic features"* (Lynch 1960, p.49). Een herkenningspunt in de Koningslaagte is bijvoorbeeld de Koningslaagte molen.

Om dit beeld goed te kunnen plaatsen in het landschap is aan de respondenten gevraagd de Koningslaagte zoals zij die beleven aan te geven op een kaart. Door middel hiervan is al duidelijk waar te nemen dat de 'werkelijke' Koningslaagte per inwoner verschilt. Dit is duidelijk te zien op de onderstaande afbeelding (figuur 5.3, volgende pagina).

Bij de Koningslaagte is duidelijk sprake van een gebied waar veel van de getekende begrenzingen overlap vertonen. Wanneer deze overlap wordt vergeleken met de gekozen begrenzing van het onderzoeksgebied lijkt deze redelijk overeen te komen. De elkaar overlappende begrenzingen van de Koningslaagte zijn in onderstaande afbeelding weergegeven (figuur 5.4, pagina 38).

De paden, randen, herkennings- en knooppunten die bij de begrenzing van de Koningslaagte vooral zijn aangegeven zijn: de spoorlijn, de meanders, de Wolddijk, de N361, het van Starkenborgkanaal en de Koningslaagtemolen. Bij twee interviews zijn de EHS-Koningslaagte en de Koningslaagtepolder apart aangegeven. Dit onderscheid bestaat ook in het provinciaal beleid (Provincie Groningen, 2006).

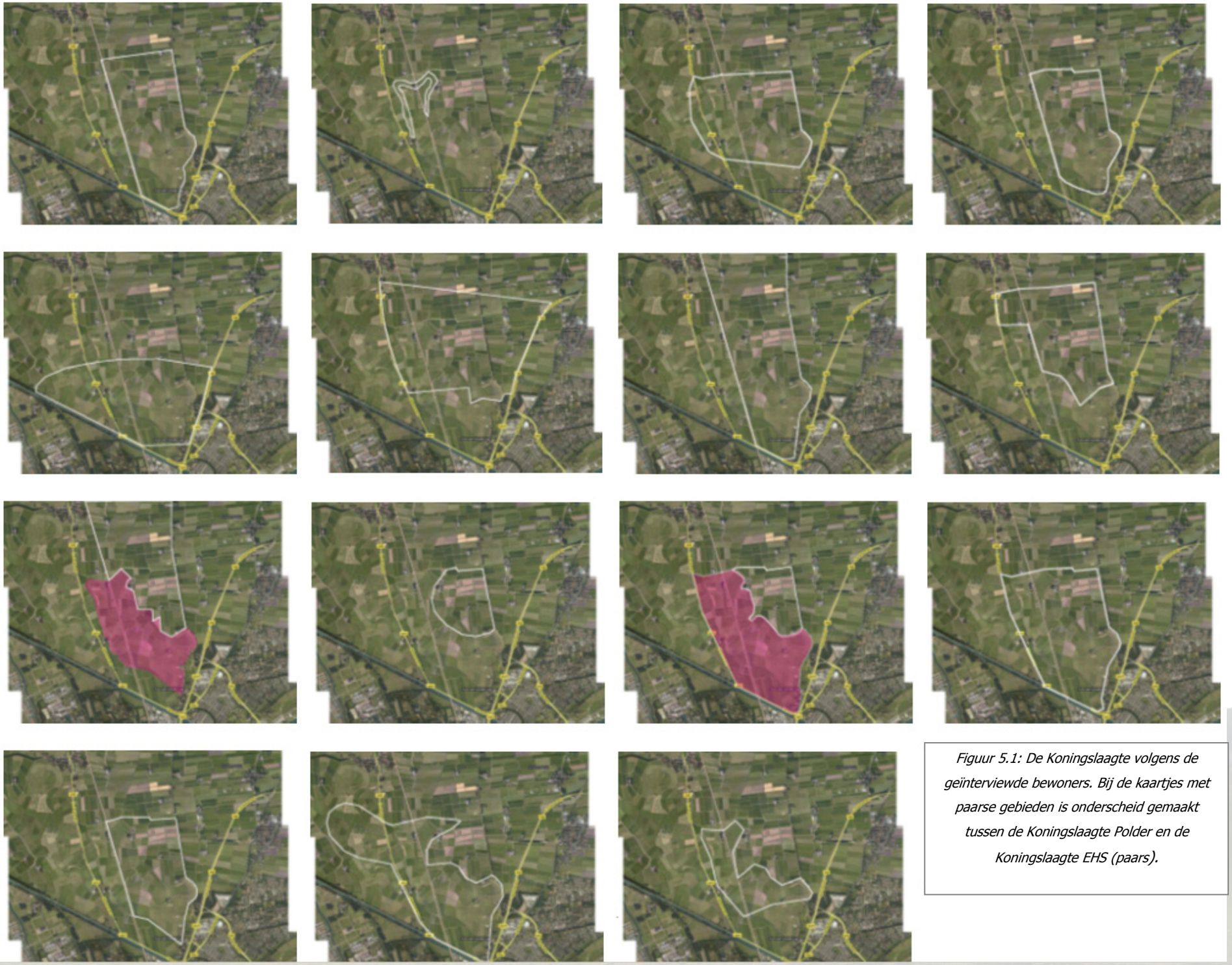

Figuur 5.1: De Koningslaagte volgens de geïnterviewde bewoners. Bij de kaartjes met paarse gebieden is onderscheid gemaakt tussen de Koningslaagte Polder en de Koningslaagte EHS (paars).

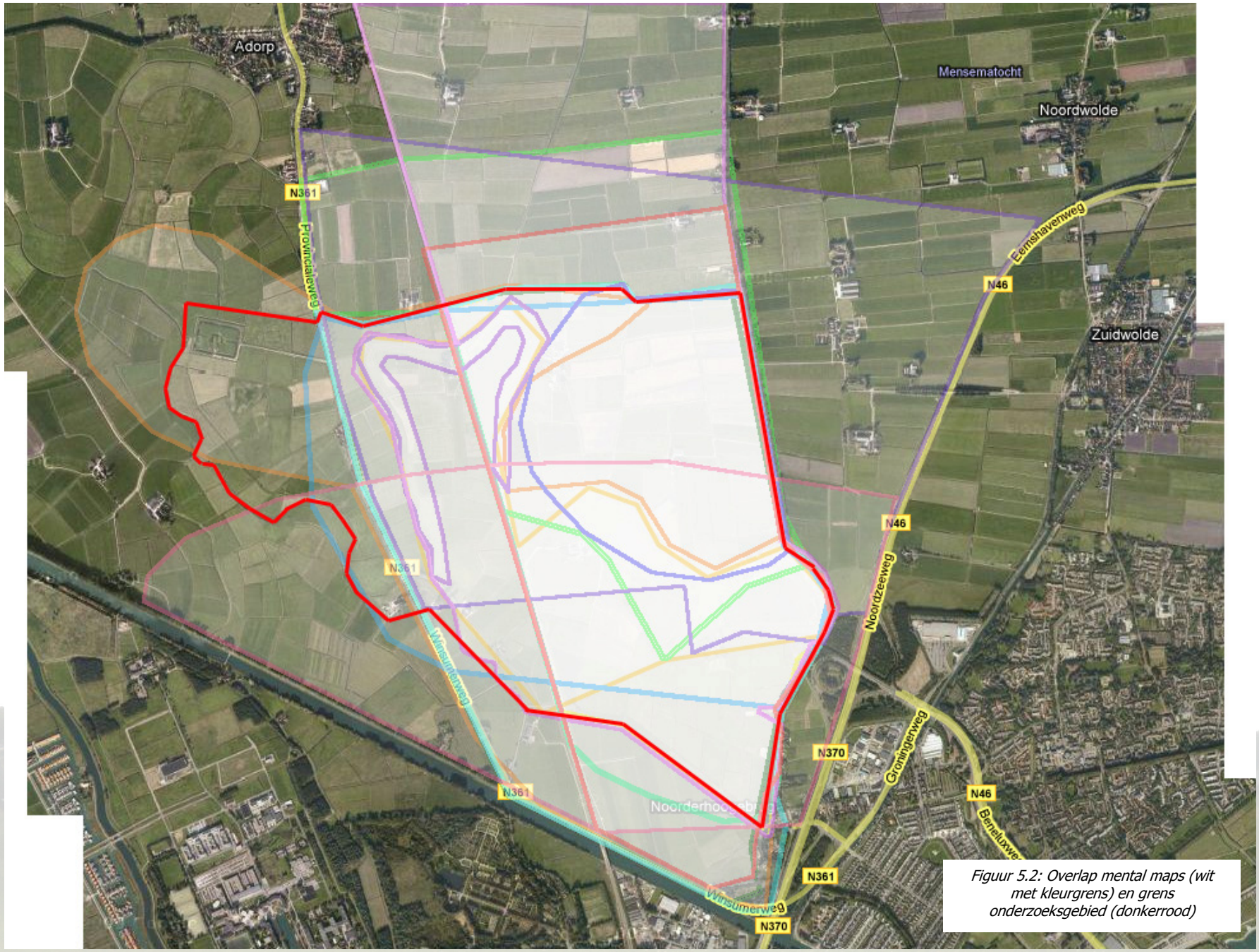

Figuur 5.2: Overlap mental maps (wit met kleurgrens) en grens onderzoeksgebied (donkerrood)

5.2 Vier associatieve woorden

Vervolgens hebben de respondenten de vraag gekregen om vier willekeurige woorden te koppelen aan de Koningslaagte. Vooraf is gekozen om geen keuzelijst van woorden aan te bieden. Dit om de mensen in gehele vrijheid en suggestieloos woorden aan de Koningslaagte te koppelen. Op deze manier kunnen de respondenten alles wat zij vinden, zeggen, zonder dat de keuze wordt beperkt. Dit hebben zestien mensen gedaan (één interview is afgenomen met twee personen) met een lijst van 65 associatieve woorden als gevolg. Deze woorden zijn vervolgens opgedeeld in de beschreven categorieën.

Na onderverdeling van de woorden in de categorieën is de onderstaande verdeling ontstaan (complete lijst, zie bijlage 1).

Gevoelsmatig/ beleving	Functioneel	Levende natuur	Aardkundige waarden	Cultuurhistorie
43%	11%	29%	3%	14%
28	7	19	2	9
sig. 0,406	sig. 0,000	sig. 0,172	sig. 0,003	sig. 0,068

Tabel 5.1: N = 16

Bij het benoemen van de vier woorden is de categorie 'gevoelsmatig' de grootste met 28 maal (43%). Levende natuur volgt met 29%. Cultuurhistorie is vergeleken met de categorieën 'gevoelsmatig' en 'levende natuur' een kleine groep. De significantieniveaus voortgekomen uit een CHI kwadraat toets laten zien dat de verschillen binnen de categorieën 'functioneel' en 'aardkundige waarden' significant zijn. Deze waarden worden dus minder 'waargenomen' dan kan worden verwacht. Cultuurhistorie scoort ook 'laag', maar komt net boven de 0,05 uit waardoor de nul hypothese wordt aangenomen. De waargenomen en verwachte waarde zijn bij cultuurhistorie gelijk. Dit geldt ook voor 'levende natuur' en 'gevoelsmatig/beleving'. 'Functioneel' en 'aardkundige waarden' komen minder vaak voor dan verwacht.

5.3 De dag van vandaag, wat zie je?

Wanneer u op een dag als vandaag door de Koningslaagte fietst/loopt/rijdt, wat ziet u dan? Welke elementen vallen u op en waarom? Deze vraag is gesteld om te kijken wat mensen bewust waarnemen wanneer ze door het landschap 'gaan'. De geografische situering van de interviews was iedere keer dusdanig gekozen dat er een vrij zicht was op het landschap. Hierdoor was er de mogelijkheid voor een optimale beleving van het landschap tijdens het interview.

In de vijftien afgenomen interviews zijn er veel verschillende uitspraken gedaan over wat in het landschap wordt gezien. '*Voor mij is eigenlijk alles plat.*', of '*Je bent één met de elementen, het weer maakt niet uit of het nou regent sneeuwt stormt. Je ervaart hoe de wind staat, of er bewolking is of niet, het voelt heel vrij, en geeft rust.'* en '*Voor zover die elementen nog zichtbaar zijn, de hoogteverschillen tussen de oeverwallen, de meander zelf.'* Niet iedere respondent geeft één landschapselement aan, sommige meerdere.

Gevoelsmatig/ beleving	Functioneel	Levende natuur	Aardkundige waarden	Cultuurhistorie
6	4	6	5	5
23%	15%	23%	19%	19%
sig. 0,317	sig. 0,317	sig. 0,046	sig. 0,134	sig. 0,134

Tabel 5.2: N = 15

Wanneer de scores van alle vijf categorieën worden bekeken zijn er geen duidelijke uitschieters waarneembaar. Gemiddeld gezien zou gezegd kunnen worden dat betreft opvallende landschapselementen geen 'voorkeur' te vinden is. Statistisch gezien is alleen de categorie 'levende natuur' significant en is de gemeten waarde afwijkend aan de verwachte waarde.

5.4 Betekenis van de Koningslaagte

Wat betekent de Koningslaagte voor u en waarom? Deze vraag is gesteld om de eventuele band die inwoners van de Koningslaagte met het landschap hebben te kunnen duiden. Bij de respondenten is een kleine verdeling waar te nemen. De inwoners die 'aan de andere kant van het spoor' (ten westen van het spoor) wonen, beschouwen zichzelf niet als inwoners van de Koningslaagte en hechten ook geen speciale betekenis aan het gebied. Aan de oostkant van het spoor is de betekenis van de Koningslaagte voor de inwoners duidelijk 'hoger'. Ook hier geldt dat de respondenten meer betekenisaspecten hebben kunnen aangeven.

Hierbij hebben de drie huishoudens die 'aan de andere kant' liggen aangegeven weinig tot geen betekenis te hechten aan de Koningslaagte.

Gevoelsmatig beleving	Functioneel	Levende natuur	Aardkundige waarden	Cultuurhistorie	landschap
9	4	2	0	3	2
45%	20%	10%	0%	15%	10%
sig. 0,617	sig. 0,046	sig. 0,003	-	sig. 0,012	sig. 0,003

Tabel 5.3: N = 15

Uit deze tabel is in tegenstelling tot de vorige wel een duidelijker onderscheid te maken. Het gevoel en de belevingswaarde worden door het merendeel van de respondenten genoemd als zijnde belangrijk bij de betekenis die zij toekennen aan de Koningslaagte. De verdeling is relatief dezelfde als bij de 'vier associatieve woorden'. Wat respondenten waarnemen in het landschap lijkt dus niet één op één te lopen met hoe de respondenten het landschap beleven of waarderen. De gevoelsmatig/beleving categorie is niet significant. Dit wil zeggen dat de verdeling binnen de categorie gelijkmatig is en gelijk is aan de testwaarde. Voor de overige categorieën geldt dat ze significant zijn en dat de nulhypothese wordt verworpen. De categorieën lijken er minder toe te doen dan kan worden verwacht.

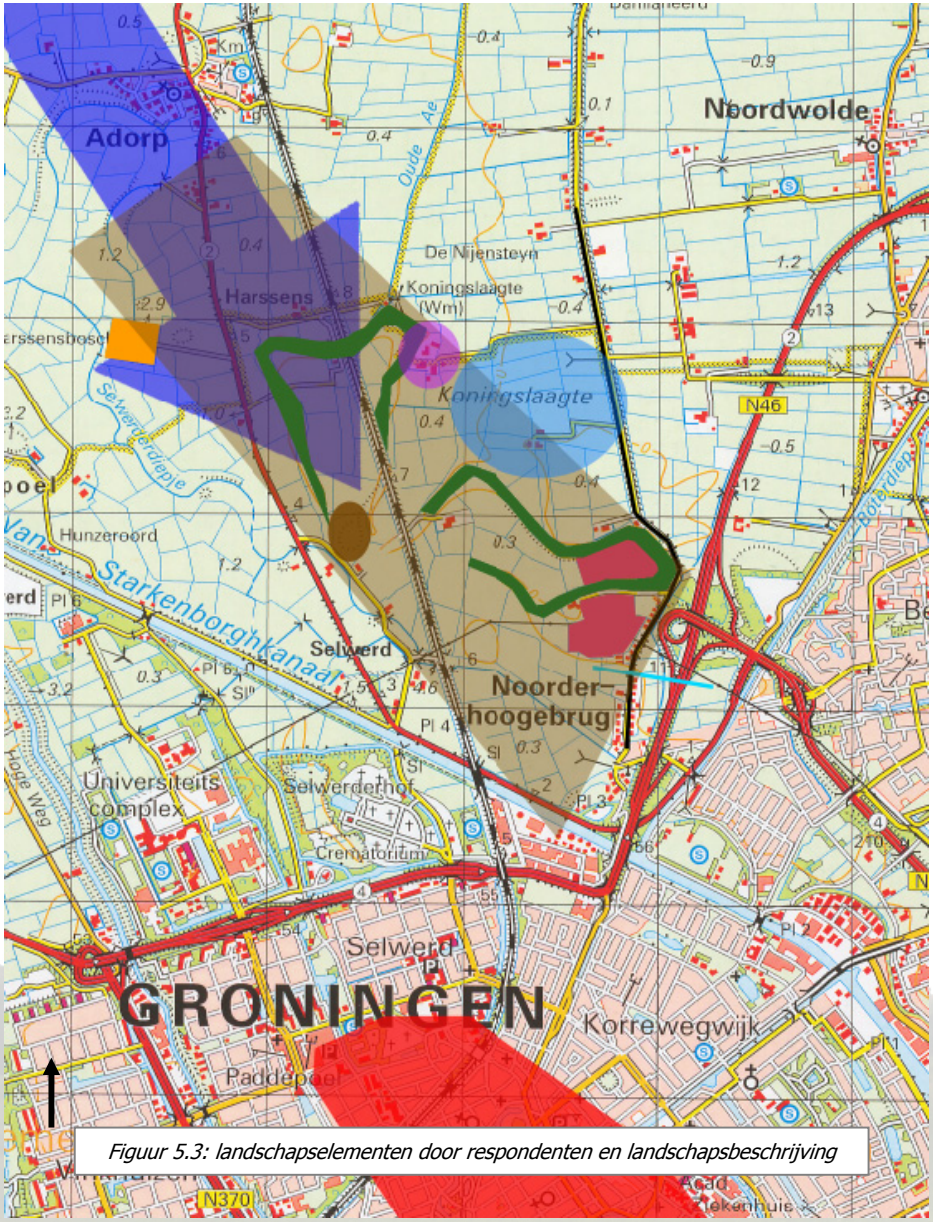

Figuur 5.3: landschapselementen door respondenten en landschapsbeschrijving

- Invloed van getijdenwerking
- Herstel Harsensbosch
- Oeverwallen
- Terpen
- Oude meanders Hunze
- Koningslaagte polder
- Afgetichelde delen
- Wolddijk
- Treintje steenfabriek
- Huiswierden
- Hondsrug

5.5 De ontstaansgeschiedenis

Wat weet u van de ontstaansgeschiedenis/cultuurhistorie van de Koningslaagte? Deze vraag is gesteld om vast te stellen wat de inwoners van de Koningslaagte afweten van de ontstaansgeschiedenis, dus de aardkundige waarden, cultuurhistorie en levende natuur, van hun woonomgeving. Al deze aspecten hebben het gebied gevormd zoals het nu is. In de interviews hebben de respondenten in verschillende mate en gedetailleerdheid elementen in het landschap van de Koningslaagte benoemd. Dit zijn de meanders, oeverwallen, 'balgers' (naar binnen opgeploegde akkers) afgetichelde laagtes, de Wolddijk, de Hondsrug, Harsensbosch, de oudheid van de verkaveling, de invloed van de zee (getijdenwerking) tot aan Groningen, de aanwezigheid van wierden/terpen en de Koningslaagte polder.

Wanneer de door de respondenten genoemde landschapselementen worden vergeleken met de landschapsbeschrijving blijkt dat het totaalplaatje (van alle respondenten) grotendeels overeen komt met de landschapsbeschrijving (figuur 5.3). De oeverwallen, wierden, meanders, afgetichelde percelen komen terug. Ook andere landschapselementen die niet in de landschapsbeschrijving voorkomen worden genoemd. Zoals 'balgers', routes van treintjes voor de baksteenindustrie en het herstelde Harsensbosch zijn aspecten die men benoemd, maar die niet terug komen in de landschapsbeschrijving. De tijdens de interviews aangegeven landschapselementen en de landschapselementen die uit de landschapsbeschrijving komen, zijn te zien in figuur 5.3.

De kennis over het landschap is echter niet bij iedereen in grote mate aanwezig. Wat opvalt en misschien ook wel voor de hand ligt, is dat de respondenten die intensief met het land bezig zijn het meeste weten. Dit geldt vooral voor boeren die al meerdere generaties actief zijn op dezelfde locatie. Een drietal boeren die zijn geïnterviewd, zijn langer dan drie generaties actief in de Koningslaagte en zijn betrokken bij de geschiedenis van het gebied. Uitspraken als '*gebondenheid aan het landschap'* en '*bloed, zweet en tranen in het landschap'* die tijdens de interviews zijn gedaan, geven dit aan. Van de zestien respondenten hadden er slechts vijf drie of meer cultuurhistorische landschapselementen aangegeven.

5.6 N361 en EHS, wat vindt u hiervan?

Bent u op de hoogte van de eventuele aanleg van de nieuwe N361 langs de Koningslaagte en de Ecologische Hoofdstructuur? Hoe staat u hier tegenover? Op de eerste vraag betreft de komst van de N361 hebben alle respondenten 'ja' geantwoord. Ook is er niemand 'blij' met de komst van de weg. De EHS wordt echter slechts een paar keer herkend. Zo wordt de EHS bestempeld als averechts. Volgens één van de respondenten vertrekken de vogels uit het EHS gebied richting de Koningslaagtepolder. Een andere respondent vindt de EHS ontwikkeling juist weer positief voor de vogelstand. Echter kan er gesteld worden dat de EHS niet echt leeft. Één respondent heeft de EHS meerdere malen genoemd. Dit vanwege het onderscheid dat de provincie maakte tussen de Koningslaagtepolder en de Koningslaagte EHS. De nieuwe N361 ging volgens de provincie niet door de Koningslaagte, de EHS werd omzeild. Maar hierdoor gaat de weg wel door de Koningslaagtepolder. De EHS betekent weinig voor de inwoners. Bij vier van de vijftien interviews is de EHS goed besproken. Bij de anderen gaf men aan dat ze er niets mee hadden of dat het geheel onbekend was.

Bij de vraag '*Hoe staat u tegenover de N361?*' is de volgende verdeling onder de respondenten op te maken. Alle respondenten staan negatief tegenover de nieuwe N361. Dit vanwege onderstaande motieven.

Gevoelsmatig beleving	Functioneel	Levende natuur	Aardkundige waarden	Cultuurhistorie	landschap
3	10	7	0	5	8
9%	30%	21%	0%	15%	24%
sig. 0,134	sig. 0,047	sig. 0,012	-	sig. 0,046	sig. 0,047

Tabel 5.4: N = 15

De functionele motieven spelen een belangrijke rol. Dit heeft vooral betrekking op het nut van de weg. De meesten vinden het niet nodig. Ten tweede speelt het effect binnen de landbouwbedrijven. Meerdere bedrijven worden gedupeerd en moeten grond inleveren. Soms met dusdanige gevolgen, dat gevreesd wordt voor het voortbestaan van het bedrijf. Statistisch gezien kan de aanname dat de gemeten waarde voor de categorieën 'functioneel', 'levende natuur', 'cultuurhistorie' en 'landschap' gelijk is aan de testwaarde worden verworpen.

Bij de vraag '*Welk aspect weegt het zwaarst?*' is de volgende opdeling te maken betreft de motivatie van de respondenten.

Gevoelsmatig beleving	Functioneel	Levende natuur	Aardkundige waarden	Cultuurhistorie	landschap
5	8	3	0	4	8
18%	32%	12%	0%	14%	29%
sig. 0,012	sig. 0,317	sig. 0,617	-	sig. 0,134	sig. 1,0

Tabel 5.5: N = 15

Ten opzichte van de resultaten van de vragen over 'vier associatieve woorden' en de 'betekenis van de Koningslaagte' valt op dat de gevoelsmatig/beleving categorie hier laag scoort en de categorie functioneel juist hoog.

5.7 Provincie Groningen

In een interview met dhr. Meijering van de Provincie Groningen, auteur van 'Golden Raand, landschappen van Groningen' is ingegaan op in hoeverre cultuurhistorische elementen invloed hebben op de landschapsbeleving van bewoners vanuit het perspectief van de provincie.

Bij een in sommige aspecten vergelijkbaar project in Aduard is een 'brede ruimtelijke identiteitsstudie' uitgevoerd. In Aduard moet een nieuwe woonwijk en een nieuwe brug over het van Starkenborgh kanaal worden aangelegd. De mate van ingrijpen vergeleken met die in de Koningslaagte is groter, maar cultuurhistorische elementen die in het landschap aanwezig zijn, zijn parallellen te trekken. Het landschap is te vergelijken gezien de waterlopen, oude dijken, geulen, verkavelingpatronen. Deze elementen '…mogen niet verloren gaan door de plannen voor nieuwe ruimtelijke ontwikkeling' aldus de brede ruimtelijke identiteitsstudie Aduard (Provinciegroningen.nl, 2005).

Een verschil tussen Aduard en de Koningslaagte is dat Aduard een dorp is met drie actieve historische verenigingen en de Koningslaagte een dun bevolkt gebied zonder een soortgelijke vereniging.

> *"Als je nu kijkt naar de Koningslaagte liggen er geen plaatsen, er is wat verspreide bewoning. A, er is geen historische vereniging en b is de bevolking zo dun en beperkt dat daar geen goed ontwikkeld historisch kader aanwezig is."*

Bij de komst van een weg is niemand van de bewoners hierover te spreken. Hun 'woongenot' in de vorm van uitzicht, rust, vastgoedwaarde, wordt aangetast.

> "*Het NIMBY effect. Daar moet je op een gegeven moment wel doorheen prikken. Veel bewoners hebben weinig met natuur en landschap maar gebruiken het nu wel als argument om bezwaar in*

te dienen tegen plannen die in hun woonomgeving staan te gebeuren."

"Ze (de bewoners) gebruiken vaak argumenten vanuit de natuur, landschap en cultuurhistorie om bezwaar te maken tegen zo'n weg. Terwijl het in feite primair alleen hun eigen belangen zijn. Dat ze bang zijn dat de waarde van hun huis daalt of dat hun uitzicht bedorven wordt. Dat soort zaken zijn vaak de redenen waarom mensen tegen ontwikkelingen in hun woonomgeving zijn. Natuur en cultuur wordt erbij gesleept om naar buiten toe zich als voorvechter van natuur en cultuurhistorie op te werpen en daarmee een plan tegen te houden."

Deze ontwikkelingen bij bewoners hebben volgens dhr. Meijering weer te maken met andere veranderingen in de maatschappij. De bewustwording en mondialisering van de afgelopen decennia hebben hierin een belangrijke rol.

"Er is een soort bewustwordingsproces geweest. Vroeger dacht je: recreëren, dan heb je genoeg aan een paar natuurgebieden, de bossen in Drenthe, de heidevelden. Toen werd op een gegeven moment ingezien dat het gewone cultuurlandschap een hoge belevingswaarde heeft. Veel oud cultuurlandschap was al op de schop gegaan door de ruilverkaveling, dus datgene wat we nog hebben, daar moeten we dan zorgvuldig mee omgaan. En dat is steeds meer bij de mensen tussen de oren geraakt. Die historische verenigingen zijn de laatste 15 a 30 jaar van de grond gekomen en actief geworden en dat heeft vooral te maken met een stukje mondialisering. Mensen hebben door de schaalvergroting en ontwikkeling steeds meer behoefte aan een plek met een eigen identiteit. En dat is mede de oorzaak dat mensen nu steeds meer bewust gaan worden van het bijzondere van ons cultuurlandschap."

Volgens de provincie zal het tracé langs de Koningslaagte gaan, bij de bocht in de Wolddijk en dan langzaam afbuigen. Hij zal de Koningslaagte dus niet echt doorsnijden. Bij de interviews met bewoners is dit een aantal keer aan de orde gekomen. De weg gaat om de EHS-Koningslaagte heen, maar wel dwars door de Koningslaagtepolder. Dit verschil in benadering kan onduidelijkheden opleveren.

5.8 Groninger Landschap

Voor het Groninger Landschap heeft dhr. Brandsma, hoofd terreinbeheer, het volgende gezegd wanneer het gaat om de visie en het beleid van het Groninger Landschap als het gaat om landschapsbeleving en in het bijzonder de rol van beleving van cultuurhistorie in het landschap.

"Het Groninger Landschap hecht veel waarde aan de beleving van cultuurhistorie in het landschap. Met name voor het gebied Reitdiep en Koningslaagte hebben we in onze visie en in ons beheerplan deze zorg voor het behoud en zichtbaar maken/houden van de cultuurhistorie in het landschap verwoord. Met herinrichting en beheer gaan we zorgvuldig te werk waarbij we, indien mogelijk, de historie van het cultuurlandschap versterkend in de beleving brengen."

Op de vraag in welke mate het Groninger Landschap denkt dat cultuurhistorie in het landschap een bewuste of onbewuste rol speelt in de landschapsbeleving van bewoners in een veranderend landschap, zegt Brandsma (2009):

"Ik denk dat cultuurhistorie een rol speelt in de landschapsbeleving. De mens voelt zich meer geborgen in haar omgeving indien ze de historie thuis kan brengen in het landschap om haar heen. Het 'raakt' als het landschap verrommelt, bruut wordt doorsneden of

anderszins aangetast wordt. Bovendien zijn de meeste mensen behoudend. Het heeft ook van doen met een langzaam gegroeide situatie of een abrupte ingreep. Een aanleg van een autoweg is bijvoorbeeld m.i. geen landschapsverandering in de zin van geleidelijkheid die verbonden is met hoe men in het verleden het land heeft "veroverd" van de zee en in cultuur heeft gebracht. Er zullen vast mensen zijn die cultuurhistorie aanpakken als reden om "tegen" te zijn terwijl wellicht hier andere persoonlijke redenen voor zijn. Maar ik denk dat het meeste verzet tegen verandering gegrond is in het feit dat zo'n verandering geen geleidelijke weg, verbonden met de leef- en werkwijze van generaties binnen dat landschap, is."

5.9 Analyse

Welk gebied omvat nu eigenlijk de Koningslaagte? Op deze vraag hebben de respondenten (op twee na) een ander antwoord gegeven. Zo ziet de een de Koningslaagte als alleen de polder, al dan niet in combinatie met een gedeelte van de EHS, alleen als stuk meander of als equivalent van het Reitdiepgebied (figuur 5.3). De Koningslaagte verschilt qua beleving nogal per respondent. Kan er simpelweg door dit feit wel vergelijkend onderzoek gedaan worden wanneer iedereen een net iets ander gebied voor zich heeft bij de beantwoording van de interviewvragen? Omdat er sprake is van een grote overlap (figuur 5.4) is dit mogelijk. De grote lijnen van het gebied komen qua beleving redelijk overeen en de grens van het onderzoeksgebied past daar ook binnen. Deze aanname is belangrijk vanwege de rest van de analyse. Wanneer iedere respondent een geheel ander gebied aangeeft als zijnde Koningslaagte is een analyse van de antwoorden moeilijk uit te voeren omdat men andere beelden van het landschap voor zich heeft bij de beantwoording van de vragen.

Wanneer de respondenten gevraagd werd naar het koppelen van vier woorden aan het landschap van de Koningslaagte, hebben ze vooral gevoelsmatige/belevingswoorden gebruikt (28 van de 65). Op een tweede plaats komt levende natuur (19 van de 65). Deze open vraag geeft een indicatie over wat de inwoners van het gebied belangrijk vinden in hun omgeving. Wanneer we bij de antwoorden gaan kijken naar de categorieën 'cultuurhistorie' (9) en 'aardkundige waarden' (2), kan geconcludeerd worden dat de belevings-/gevoelswaarde en levende natuur een veel grotere rol spelen bij de band met de woonomgeving dan cultuurhistorie in het landschap.

Dit beeld kan vertekend zijn door de gehanteerde categorieën. Hierbij zijn aspecten die het beeld van het landschap vormen, gesplitst. Dit terwijl de beleving van het landschap een samenspel is van deze aspecten plus bewuste en onbewuste waarneming.

Bij de vraag over wat de respondenten zien wanneer ze naar het landschap kijken is de verdeling minder variërend. Alle categorieën scoren relatief even hoog. Deze vraag is ook meer gericht op de fysiek 'objectief aanwezige' elementen in het landschap en niet op subjectieve beleving. Een ander aspect hierbij is dat de indeling die door de onderzoeker is gemaakt op basis van de definiëring, anders kan zijn dan de betekenis die de respondenten aan de landschapselementen koppelen. Doelen ze met hoogteverschillen op de afgegraven gebieden voor de steenindustrie, dus cultuurhistorie, of doelen ze op oeverwallen die meer aardkundig van karakter zijn? Dit is moeilijk te achterhalen.

Dit geldt ook voor de categorie 'levende natuur'. De verschillende natuurbeelden die de respondenten kunnen hebben, kunnen verschillen. Buijs (2005) spreek over vijf verschillende natuurbeelden. Deze zijn

‘wildernis’ (wilde ongerepte natuur), ‘functioneel’ (natuur staat ten dienste van de mens, zoals landbouw), ‘technologisch’ (technologie en natuur gaan hand in hand), ‘breed’ (alles is natuur) en ‘arcadisch’ (landschapspark). Natuurbeelden zijn cultureel bepaalde ‘frames of reference’ die de beleving van natuur en landschap beïnvloeden en die per persoon anders kunnen zijn (Buijs, 2005). Deze mogelijke natuurbeelden van de respondenten zijn niet binnen de afkadering van de opdracht betrokken.

Wanneer de resultaten van de vragen ‘wat zie je in het landschap’ en ‘wat betekent het landschap van de Koningslaagte voor je’ naast elkaar worden gelegd valt op dat de categorie landschap bij de betekenis van het landschap relatief klein is. Levende natuur, aardkundige waarden en cultuurhistorie lijken minder van invloed te zijn op de betekenis van het landschap, terwijl de landschapelementen relatief wel veel worden waargenomen.

Wat opvalt wanneer gekeken wordt naar de verdeling bij de associatieve woorden is dat de beleving/gevoelsmatige categorie hoog scoort. Wanneer dit vergeleken wordt met de redenen waarom mensen tegen het aanleggen van de nieuwe N361 zijn, blijkt dat de respondenten dan functionele overwegingen zwaarder laten wegenten opzichte van de nieuwe N361 dan gevoelsmatige.

Er valt een grote lijn te ontdekken in de interviews. Naarmate de vragen concreter richting de aanleg van de N361 gaan, gaat beleving en gevoelswaarde een steeds kleinere rol spelen en komen functionele overwegingen meer aan het daglicht.

Het Groninger Landschap (dhr. Brandsma) geeft aan dat cultuurhistorie een belangrijk aspect binnen hun visie en beleid is. Ook wordt aangegeven dat cultuurhistorie voor de inwoners van een gebied een belangrijke rol speelt bij de beleving van het landschap. ‘*De mens voelt zich meer geborgen in haar omgeving indien ze de historie thuis kan brengen in het landschap om haar heen.’* Mede om deze reden is het beleid erop gericht om cultuurhistorie in een landschap zichtbaar te laten zijn of te maken.

Bij de provincie is men zich ook bewust van het belang van cultuurhistorie. Vandaar ook de ‘brede ruimtelijke identiteitsstudie’ die bij Aduard is uitgevoerd waar cultuurhistorie een belangrijk onderdeel van is. Ook met de uitgevoerde MER-studie is de cultuurhistorie aan bod gekomen. Het verschil is echter dat een provincie meerdere belangen dient. Naast een mooi landschap is de werkgelegenheid en economische ontwikkeling van Groningen belangrijk. Vanuit dit perspectief wordt dan ook het NIMBY-gedrag genoemd. In veel gevallen wordt teruggegrepen op natuur en cultuurhistorie, terwijl eigen belang de achterliggende gedachte is.

6.0 Conclusie

De onderzoeksvraag van deze scriptie is:
Wat is de rol van cultuurhistorie bij de beleving van het landschap van de Koningslaagte door bewoners wanneer fysieke wijzigingen in het landschap plaats gaan vinden?

We leven in een belevingsmaatschappij. Mensen zijn zich steeds meer bewust van alles wat er om hun heen gebeurt. Dit komt naar voren in de theorie van Jacobs en in de opvatting van de Provincie Groningen. Ruimte wordt landschap: van formeel begrip tot een te ervaren fenomeen. Met een stijging van de bewustwording en beleving, zijn de reacties van inwoners van gebieden waar ruimtelijke ingrepen te gebeuren staan, heftiger. Vroeger was het 'ruimbaan' voor de auto, het was nieuw, snel en winstgevend. Met als gevolg dat veel landschappen zijn aangetast door wegen. Ook hier geldt dat de bewustere beleving veranderingen bij de mensen teweeg heeft gebracht, men ziet nu ook de nadelen van de auto, bijvoorbeeld in de vorm van aantasting van het landschap. Het perspectief van mensen is verschoven van het 'ware landschap' naar het 'waarachtige landschap'. Van een kwantitatieve benadering naar een kwalitatieve benadering. Het perspectief van de mensen verandert van een functioneel naar een meer belevingsoogpunt.

De toekenning van cultuurhistorische waarde en het geven van betekenis is een product van beleving. Betekenistoekenning vindt plaats in het individu, op basis van prikkels en gedrag in de buitenwereld. Deze prikkels zijn de vormkenmerken van de cultuurhistorische elementen in het landschap. Welk kenmerk bij wie opvalt, verschilt per persoon. Wat voor één persoon in een landschap opvalt, is voor een ander geheel niet interessant.

Bij de inwoners van het gebied lijkt cultuurhistorie in eerste instantie niet echt in de belevingswereld voor te komen. In paragraaf 5.2 van de analyse komt naar voren dat cultuurhistorie een klein deel is van de woorden die inwoners bewust aan het landschap koppelen. Op de vraag, 'welke vier woorden zou u aan de Koningslaagte koppelen', heeft slechts een klein deel (14%) betrekking op cultuurhistorie terwijl 'beleving/gevoelswaarde' wel hoog scoort (43%). Levende natuur spreekt als onderdeel van landschap veel meer tot de verbeelding van de inwoners van de Koningslaagte met een score van 29%.

Wanneer dit gekoppeld wordt aan de leefwereld van de inwoners, waarin betekenis wordt toegekend aan externe fenomenen in het landschap door middel van ervaringen in dat landschap en waarin gesteld wordt dat mensen alleen een tevreden bestaan kunnen leiden wanneer ze een sterke band hebben met hun omgeving, heeft cultuurhistorie hier schijnbaar een kleine mate van invloed op. Dit heeft ook te maken met een bepaalde routine die inwoners van een gebied ten opzichte van dat gebied ontwikkelen. Dan worden aspecten zoals het landschap door de mensen voor lief genomen waardoor bewuste gedachten niet nodig lijken in de dagelijkse omgang met bekende plaatsen. Bij deze ontwikkelde routine en beleving hoort ook een gevoel van controle. Wanneer de mensen door middel van concrete ingrepen in het landschap en in hun leefwereld de controle denken te verliezen, zijn reacties te voorspellen. Dit komt ook naar voren in de afgenomen interviews. Bij de vraag over wat de betekenis van de Koningslaagte voor de respondenten is, heeft de belevings- en gevoelswaarde een hoge score van 45%. Dit geldt ook voor de vier aan de Koningslaagte gekoppelde woorden, namelijk een score van 43% voor de gevoels- en belevingswaarde. Cultuurhistorie heeft bij beide vragen een relatief kleine waarde. Naarmate de vragen in de richting van de concrete

ingreep van de nieuwe N361 gaan, neemt de frequentie van de gevoelswaarde en beleving af en neemt de frequentie van de functionele overwegingen toe.

Cultuurhistorie komt in dit onderzoek naar voren als minder prominent in de bewuste beleving van een landschap. Zeker relatief gezien wanneer gekeken wordt naar de beleving van bijvoorbeeld natuur. Naar aanleiding van de conclusie kan gesteld worden dat (het beleid over) cultuurhistorie niet bij bewoners tussen de oren zit. *Het ligt voor het oprapen, maar lang niet iedereen is zich hier bewust van.*

6.1 Aanbevelingen

De vraag of het beleid over cultuurhistorie vruchten afwerpt wanneer het gaat om bewustzijn en beleving van cultuurhistorie bij bewoners is niet positief beantwoord. Een vervolgonderzoek zou hier op zijn plaats zijn. Wat is de reden hiervan en hoe kunnen inwoners wel worden bereikt? Hoe kan de interesse in cultuurhistorie gestimuleerd worden?

6.2 Discussie

De gehanteerde onderzoeksmethode, het interviewen en het rubriceren en verwerken van deze interviews, is onderhevig aan mogelijke subjectiviteit. De onderzoeker maakt in het onderzoeksproces zowel bij het opstellen van de interviewvragen, het kiezen en definiëren van categorieën en het coderen van de interviews bepaalde keuzes. Zoals in het methodologische hoofdstuk al is aangegeven, is getracht om in alle stappen van het onderzoek objectiviteit te waarborgen. Dit is gedaan door geen suggestieve vragen te stellen. Bij de analyse van de interviews zijn de categorieën op al bestaande definities gebaseerd om een objectieve verdeling van de antwoorden van de respondenten mogelijk te maken. Herhaling van dit onderzoek door een andere onderzoeker zal niet geheel dezelfde resultaten genereren, maar grote afwijkingen zijn ook niet te verwachten.

De definitie van wat mensen natuur vinden, is in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten. Dit terwijl bekend is dat er verschillende natuurbeelden bestaan die per individu verschillen. Na uitvoering van de interviews is gebleken dat de respondenten globaal in te delen zijn in het functionele natuurbeeld. Dit vanwege hun aanduiding van de Koningslaagte als natuurgebied, terwijl de menselijke (culturele) hand in het landschap ook duidelijk te herkennen is. Wildernis is een ander natuurbeeld dat uitgaat van geen menselijke invloeden en ongereptheid. Aangenomen kan worden dat de respondenten het natuurbeeld van de Koningslaagte niet onder wildernis zullen scharen, maar als functioneel en bijproduct van menselijk handelen.

Het gebruik van SPSS bij dit onderzoek is discutabel te noemen. Dit vanwege gedane aannames. De CHI Kwadraat toets gaat uit van een testwaarde en deze testwaarde is bij voorbaat voor alle vijf gedefinieerde groepen (cultuurhistorie, aardkundige waarden, functioneel, levende natuur en beleving/gevoelswaarde) gelijk. Dit wil zeggen dat er vanuit is gegaan dat bijvoorbeeld aardkundige waarden en levende natuur een gelijke waarde hebben in de toekenning van betekenis aan het landschap door de respondenten. Deze aanname is niet op ander onderzoek gebaseerd. Toch is de CHI Kwadraat toets toegepast om een beeld te geven van de mate van belangrijkheid van de verschillende categorieën in de beleving van het landschap.

Bronnenlijst

Literatuur

- Antrop, M., (2005), *Why landscapes of the past are important fot the future*, Gent, Elsevier
- Ashworth, G.J., Graham, B. en Tunbridge, J.E. (2007) *Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*, London, Pluto Press
- Berendsen, H.J.A., (2005), *Landschap in delen, Overzicht van de Geofactoren,* Assen, Koninklijke van Gorcum
- Berendsen, H.J.A., (2000), *Landschappelijk Nederland, Fysische geografie van Nederland*, Assen, Koninklijke van Gorcum
- Boetze, W. en Westerink, B., (2009), *Hoogte op kleur,* Noorderbreedte 33 (2), p. 30-31
- Broek, van den, J., (2007), *Groningen, een stad apart. Over het verleden van een eigenzinnige stad (1000-1600),* Assen, Koninklijke van Gorcum
- Buttimer, A., (1976), *'Grasping the dynamism of the lifeworld' Annals, Association of American Geographers* 66: 277-292, via JSTOR
- Boogert, D.A., (2000), *Aardkundige waarden belangrijk bij landinrichting,* Geografie, 9 (1), p. 14-17
- Casimir, T. en Berg, A.E. van den, (2002), *Landschapsbeleving en cultuurhistorie. Een theoretische en empirische verkenning van de invloed van cultuurhistorie op de beleving van het landschap*, Wageningen, Alterra
- Cresswell, T., (2004), *Place, a short introduction,* Oxford, Blackwell Publishing
- Diemont, R. en Ruiter, de K., (2007), *Het emotionele landschap,*, Blauwe Kamer, tijdschrift voor landschapsontwikkeling en stedebouw, 16 (5), p. 60-62
- Gregory, D., (1994), *Geographical Imaginations*, Oxford, Blackwell
- Gysseling, M., (1960), *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226),* Brussel, Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek
- Holloway, L. en Hubbard, P. (2001), *People and Place: The extraordinary geographies of everyday life*, Harlow, Pearson/Prentice Hall
- Jacobs, M. H., (2002), Het *ware, juiste en waarachtige landschap*, Wageningen, Alterra
- Keizer, M. de en Wal, D. van der, (2006), *Ik zie, ik zie, wat jij niet ziet, Onderzoek naar de beleving van cultuurhistorie in Salland en de Achterhoek door verschillende actorgroepen.* Wageningen, Universiteit Wageningen
- Knol, E., Bardet, A.C. en Prummel, W., (2005), *Professor van Giffen en het geheim van de wierden*, Veendam, Heveskes Uitgevers
- Knox, P. L. en Martson S. A., (2007), *Human Geography, Places and Regions in Global Context*, Upper Saddle River, Pearson/Prentice Hall
- Macllwraith, T., (1997), *Looking for Old Ontario*, London, University of Toronto Press Incorporated
- Meijles, E. en Spek, T., (2008), *Het maken van een landschapsbiografie, over gebruik van historische kennis voor het toekomstige landschap*
- Nota Belvedère, (1999), *Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*, Den Haag: Ministerie OCW, Ministerie VROM

- Oomkens, J., (1843), *Groninger Volksalmanak voor 1844*, Groningen
- Schroor, S. en Meijering, J., (2007), *Golden Raand, Landschappen van Groningen*, Lochem, Meester & De Jonge
- Seamon, D., (1979), '*A Geography of the Lifeworld: Movement, Rest and Encounter'*, London, Croom Helm
- Tuan, Y.F., (1977) *Space and Place, The Perspective of Experience,* London, Edward Arnold Publishers Ltd

Internet

- http://www.encyclo.nl/begrip/genius%20loci, geraadpleegd op 23-07-2009
- http://www.google.nl/maps, geraadpleegd op 20-07-2009
- http://www.provinciegroningen.nl/verkeerenvervoer/wegen/mensingeweerwinsumgroningen, geraadpleegd op 24-07-2009
- http://gemeente.groningen.nl/persberichten/gemeente-groningen-maakt-bezwaar-tegen-provinciaal-besluit-n-361, geraadpleegd op 24-07-2009
- http://www.mfgroningen.nl/MilieufederatieGroningen/Nieuws/VerkeerVervoer/Milieufederatie_niet_blij_met_goedkeuring_N361.aspx, geraadpleegd op 24-07-2009
- http://www.ondernemersbelang.nl/groningen/view:10024/gemeente-groningen-in-geweer-tegen-provincie-om-nieuwe-weg-naar-winsum.html, geraadpleegd op 24-07-2009
- http://www.moerstaal.nl/homepage/show/233528.jpg, geraadpleegd op 15-07-2009
- http://bas.groningen.nl/bvg/main.asp?FlexiHost=FW_prod, geraadpleegd op 07-07-2009
- http://www.landscape-europe.net, geraadpleegd op 18-11-2009
- http://www.alwinkruijt.nl/wp-content/uploads/2007/06/ahn-nederland1.jpg, geraadpleegd op 12-08-2009

Interviews/gesprekken/correspondentie

- Anonieme bewoners Koningslaagte en Noorderhogebrug
- Groninger Landschap; Jelle Brandsma, 2 september 2009
- Gemeente Groningen, Kortekaas, G. (2009, meerdere gesprekken
- Provincie Groningen; Meijering, J., 6 augustus 2009
- Provincie Groningen; Wal, van der Peter, 6 augustus 2009

Kaartmateriaal

- Provincie Groningen, EHS realisatiekaart, 19 december 2006
- ANWB Atlas, 2002

Bijlagen

Bijlage 1, associatieve woorden	Gevoelsmatig/ beleving	Functioneel	Levende natuur	Aardkunde	Cultuurhistorie
historisch					1
vogelgebied			1		
natuur			1		
rust	1				
weiland		1			
gras		1			
vogels			1		
koeien		1			
mooi	1				
lekker rustig	1				
ruimte	1				
natuur/vogels			1		
de nieuwe weg		1			
natuurgebied			1		
heilige grond	1				
stilte	1				
groen			1		
natuur			1		
vogels			1		
oud gebied					1
ruimte	1				
licht/duisternis	1				
prachtige horizon/ luchten	1				
stilte	1				
goed bewaard landschap					1
dicht bij de stad		1			
landbouw		1			
verbondenheid	1				
vogelbroedgebied			1		
natuur			1		

oud gebied					1
vrij gevoel	1				
vakantiegevoel	1				
weids vergezicht	1				
rijke geschiedenis					1
natuur			1		
vogeltjesland			1		
rustiek landschap	1				
moet ongestoord blijven	1				
vierde weet hij niet					
vrijheid	1				
uitzicht	1				
vogels			1		
buitengevoel	1				
mooi	1				
ruimtelijk	1				
afwisselend	1				
groen			1		
Oud cultuurlandschap					1
meanders				1	
cultuurhistorische waarden					1
rustig, nog niet bedorven	1				
natuurlijk			1		
rust	1				
vogelgebied			1		
weids landschap	1				
hoogteverschil				1	1
water	1		1		
vogels			1		
onze woonomgeving	1				
Polder					1
typisch gronings	1				
agrarisch gebied		1			
vogelgebied			1		
TOTAAL	**28**	**7**	**19**	**2**	**9**

Groninger Hogeland

…

Nauw begrensd oneindig land,
klei en gratie hand in hand.
Hoge hemel, lage grond,
die mij aan uw landschap bond.
Volle tarwe, sterke wind,
die mij aan uw kluiten bindt.

…

Hans Werkman